

P. Guns historische evolutie van het polderlandschap langs de linker Scheldeoever

waterbouwkundig laboratorium 1933-2008

P. Guns historische evolutie van het polderlandschap langs de linker Scheldeoever

waterbouwkundig laboratorium 1933-2008

inhoud

voorwoord bij deze uitgave	4
voorwoord bij de eerste uitgave in 1975	5
1 ontwikkeling van het poldergebied	7
1.1 Van de 10de eeuw tot 1575	7
1.2 Van 1576 tot het Verdrag van Munster in 1648	18
1.3 Van 1649 tot 1829	31
1.4 Van 1830 tot heden	47
2 het polderlandschap	55
3 de kreken en de geulen	57
3.1 De Melkader	57
3.2 De inbraakgeulen rond het oude fort Liefkenshoek	60
3.3 Het Groot Gat of 'Den Deurganck'	61
3.4 De Grote Ader	62
3.5 De Luyskreek of Doelse Gat	62
3.6 De Geul van Saeftinge en de Kreek van Kieldrecht	63
4 figuren	65
5 bibliografie	67
6 bronnen	71
overzichtskaart van de inundatieperiodes (kaart)	72
overzichtskaart van de polders register van aardrijkskundige namen	74
overzichtskaart van de polders met voorontwerp trace Baalhoekkanaal	77

voorwoord bij deze uitgave

Het Waterbouwkundig Laboratorium werd in 1933, dus vijfenzeventig jaar geleden, opgericht.

Gedurende driekwart eeuw leverde het adviezen en rapporten voor een groot aantal projecten in binnen- en buitenland. De Schelde heeft steeds een prominente rol gespeeld bij het onderzoek. Meer zelfs de problematiek van de Schelde was de aanleiding tot de oprichting van het WL.

Daarom plaatsen wij deze rivier bij dit jubileum weer in de schijnwerpers met een reeks speciale publicaties uit het archief, maar ook met nog niet eerder gepubliceerde monografieën.

De eerste publicatie in deze reeks is van de hand van Pierre Guns (°1923-†1995), erebibliothecaris van het Waterbouwkundig Laboratorium. Het is een heruitgave van de publicatie uit 1973-1975 en geeft een historische terugblik op de evolutie van de Antwerpse Noorderpolders in de 16de en 17de eeuw.

De aanleiding tot deze publicatie was de moeilijkheid die men ondervond bij het uitgraven van kanaaldok B1-B2, waar een niet verwachte dikke sliblaag (de opvulling van vroegere kreken) voor grondverschuivingen zorgde.

Het was noodzakelijk deze oude opge vulde kreken te lokaliseren en hun verloop in kaart te brengen. Pierre Guns, die een grote interesse en kennis had van de streek en zijn geschiedenis, kreeg de opdracht alle kaartmateriaal hierover op te sporen en te verzamelen.

Deze verzameling kaarten vormde mee het fundament voor de hier voorliggende monografie en is nog steeds raadpleegbaar op het Waterbouwkundig Laboratorium.

Borgerhout, april 2008

Dr. Frank Mostaert, afdelingshoofd Waterbouwkundig Laboratorium

voorwoord bij de eerste uitgave in 1973-1975

Wil men vandaag het hydraulische regime van de Schelde bestuderen, dan is het nodig haar verleden te kennen. Het is uiteraard van belang de wijzigingen na te gaan die zich de laatste eeuwen in het verloop van de rivier voordeden.

Niet alleen heeft haar eigen natuurlijke ontwikkeling het stromingsmechanisme beïnvloed, maar tevens heeft het ingrijpen van de mens een belangrijke rol gespeeld.

De natuurlijke ontwikkeling bestond in de vorming van geulen te wijten aan overstromingen door stormvloed en de aanzanding- en aanslibbingprocessen; de tussenkomst van de mens, enerzijds in de inpoldering van uitgestrekte schorgebieden en anderzijds in de talrijke dijkdoorsteken en kunstmatige inundaties, die om strategische redenen vanaf 1583 herhaaldelijk veroorzaakt werden.

De Schelde kan daarom moeilijk als een alleenstaand studieobject beschouwd worden.

De polders vormen met de rivier een onafscheidelijk geheel. Een bijdrage over de historische ontwikkeling van het polderlandschap is dan ook op haar plaats.

Door de algemene belangstelling die thans naar de linkeroever uitgaat en wegens de infrastructuurwerken die daar in uitvoering of gepland zijn, werd alleen dit poldergebied behandeld.

*ir. A. STERLING, Hoofdingenieur-Directeur van Bruggen en Wegen,
Directeur van het Waterbouwkundig Laboratorium.*

1 ontwikkeling van het poldergebied

1.1 Van de 10de eeuw tot 1575

Meestal wordt aangenomen dat de bedijkingswerken langs de linker Scheldeoever in het Belgisch-Nederlands gebied een aanvang namen in de 10de of 11de eeuw.

De eerste indijkingen hadden nochtans slechts een plaatselijk karakter. Zij vormden geen aaneengesloten geheel en waren hoofdzakelijk bedoeld om lokaal het hoofd te kunnen bieden aan de herhaaldelijk voorkomende overstromingen.

Men streefde slechts naar het behoud of de uitbreiding van eigen erf en naar een constante verbinding tussen afgezonderde woongebieden.

De wegen, die bij hoge waterstanden onbruikbaar waren, werden opgehoogd tot dammen. Deze beveiligden tevens de gemeenschappelijke gronden waarop men het vee weidde (vrijgeweiden) en de gronden waar de turf gestoken werd (moer gebieden).

Door de aanleg van de dammen werd een bespoediging van het verlandingsproces in de hand gewerkt. Het slikgebied, dat bij ieder hoog tij door de Scheldewateren overstroomd werd, veranderde, door sedimentatie, in een schorgebied.

Naarmate de bevolking aangroeide steeg de behoefte aan landbouwgronden.

Weldra begon men het economische belang van dit schorgebied in te zien. De dammen werden verzaamd,

verhoogd en verlengd. De primitieve dammen werden dijken. Het principe '*grondbehoud*' wijzigde zich in '*grondwinning*'.

Het is vanaf deze periode dat de Scheldepolders ontstonden.

--

De Paardeschor werd waarschijnlijk al omstreeks 1100 ingedijkt.

In een oorkonde van 5 december 1242 is er al sprake van '*Calulo polre*'¹.

Volgens een akte van 1260 zou het bestaan van de polders rond Verrebroek, Kieldrecht en Kallo vanaf die datum bevestigd worden. Hierin beloofde Diederik van Beveren, kastelein van Diksmuide, op straffe van een boete van 1000 pond, zich te zullen schikken naar het oordeel van de scheidsrechters, aangesteld om een eind te maken aan de betwistingen of moeilijkheden gerezen tussen hem en Margareta, gravin van Vlaanderen, betreffende de '*Wastines et moeres de Calloo, Verrebroek et Kieldrecht*'².

Omstreeks dezelfde tijd zouden de polders van Doel (Grote- en Kleine Doel) en Vrasene ingedijkt geweest zijn³.

Uit het feit dat omstreeks het jaar 1279, Margareta, dochter van Boudewijn de VIIIe, Graaf van Vlaanderen, het kasteel van Saaftinge liet bouwen, kan eveneens opgemaakt worden dat vóór dit tijdstip het thans als '*Verdrongen Land van Saaftinge*' bekend gebied, bedijkt was⁴. Deze datum kan zelfs gesteld worden op 1260,

1 P.J. Goetschalkx, Oorkondenboek der Witherenabdij van St.-Michiels te Antwerpen. Deel I 1909 - pag. 115

2 Kummer, Polders du Bas-Escaut en Belgique. Annales des Travaux Publics de Belgique - 1844 - T. II - pag. 13

3 Kummer, zie 2 - pag. 14

4 Jacobus Ermerins. Eerste stichting en lotgevallen van sommige plaatsen ten Oosten en Westen der Schelde gelegen. Nieuwe verhandelingen van het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen. Deel 5 - 1835 - pag. 58

omdat Margareta en haar zoon Gewijde, de 1ste van de 'paestmaent' van dit jaar aan het Land van Saaftinge keuren verleende⁵.

Omstreeks 1280 zou men de schorren van het Luys ingepolderd hebben.

Vanaf het einde van de 13de en begin van de 14de eeuw werden de jonge polders voor het eerst met overstromingen geconfronteerd. Deze hadden voordien al meermaals onze gewesten geteisterd en het landschap grondig gewijzigd. Zij zouden nog herhaaldelijk weerkeren.

In 1304 brak een hevige storm los die gepaard ging met een uitzonderlijk hoge vloed. De Zeeuwse eilanden (Walcheren en Beveland) en Zeeuws-Vlaanderen werden erg geteisterd.

Deze vloed viel voor op Sinte Catharinendag⁶ en ging de geschiedenis in als de 'Zanta Katharinaasvloed'⁷. Dijken braken door en vele landerijen werden overstroomd. Een bewaard vers luidt:

*'Katherinen storm is seer 't ontsien
Zeelandt leet last doen elck hoort bedien.'*⁸

Gans het Land van Saaftinge en een noordelijk gelegen stuk land inundeerden. Tot in 1323 bleef dit gebied onder water.

Toen nogmaals 5 dorpen rond Saaftinge⁹ overspoelden, werden de herindijkingswerken aangevat.

De noordelijke gronden kregen de naam 'Polder van Namen' naar de graaf van Namen aan wie deze gronden toebehoorden¹⁰.

In 1331 werd begonnen met de indijking van de Borgerweertpolder. De werken werden aangevat na een machtiging verleend door Willem, Graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen. Ze waren beëindigd op 15 augustus 1332¹¹.

In het jaar 1334 in de 'Slagtmaand' (november) veroorzaakte een geweldige storm en een hoge vloed, verscheidene overstromingen. Volgens de kronieken stroomde het water over al de dijken en veel mensen en dieren verdronken. Veldenaar zegt hierover:

*'Inden jaer ons Heren 1334, in die maent van November op Sinte Clemens dach verhieff dat zeewater also hoech dattet over alle dycken ghinc. Soe groten storm wast van wynde van donre van blixem, als dat veel luden ende beesten verdrencten ende veel dorpen verghinghen bider zee in Vlaenderen, in Hollant, in Zeelant ende Vrieslant.'*¹²

Deze overstroming bleef gekend als de Sint-Clemensvloed (23 november)¹³. Hierdoor kwamen de polders van Kieldrecht en Kallo onder water te staan.

Slechts in 1353, bij een decreet 'om te dikene dland van Kieldrecht ende van Caloe ende datter toebehoort' gegeven door Lodewijk van Male, Graaf van Vlaanderen, daterend van 21 april 1353, mochten deze polders terug herdijkt worden¹⁴.

5 Jacohus Ermerins, zie 4 – pag. 56

6 J.B. Kruger, Potamo-chorografie of nauwkeurige navorschingen over de Schelde en eenige merkwaardigheden, die omtrent en door deze rivier veroorzaakt, hebben plaatsgehad; met een beknopt historisch verhaal van Zeeland, van het verdronken Z. Beveland, mitsgaders van alle plaatsen der Zeeuwsche eilanden, benevens eene mededeling van de abdijen, kloosters, kerken enz., die daar in vorigen tijd bestaan hebben, (1ste deel Bergen-op-Zoom – 1854) pag. 102

7 Simon Abbes Gabbema in 't ligt gebragt door Tobias Gutberleth R.G., Nederlandse watervloeden of nauwkeurige beschrijvingen van alle watervloeden voorgevallen in Holland, Zeeland, Vlaanderen, Brabant, Utrecht, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningerland en de naburige landen. (Gouda 1703) – pag. 110

8 Tobias Gutberleth, zie 7 – pag. 111

9 J.A.J.L. Van den Bogaerde, Het distrikt St.-Nikolaas, voorheen Land van Waes, Provincie Oost-Vlaanderen, beschouwd met betrekking tot deszelfs natuur- staat- en geschiedkunde: gevolgd door eene bijzondere beschrijving van elke stad, dorp of gemeente in hetzelfde gelegen. (St.-Niklaas 1825) – 1ste deel – pag. 51

10 Kummer, zie 2 – pag. 15

11 Kummer, zie 2 – pag. 15

12 Tobias Gutberleth, zie 7 – pag. 118

13 E.Vanderlinden, Chronique des événements météorologiques en Belgique jusqu'en 1834. (Bruxelles 1924) – pag. 80

14 M.J. Wolters, Recueil de Lois, Arrêtés, Règlements etc. Concernant l'Administration des eaux et polders de la Flandre Orientale. (Gand 1869) – pp. 5 & 6

Dit decreet is heel vaag opgesteld. Uit de aanhaling *'... ende om dies wille in meningen hebben te doen dikene dland van Kieldrecht ende van Caloe, ende datter toebehoort dwelke in tiden verleden ute ghegaen is'* kan men afleiden dat:

1. dit land vroeger door een overstroming verloren ging;
2. wegens het ontbreken van een gepreciseerde omschrijving van het in te dijken gebied, dit laatste bij uitvaardiging van het decreet, nog welbekend moest zijn;
3. derhalve de overstroming, waardoor dit land drijvend werd, niet in een ver verleden plaats vond.

Vermoedelijk werd hier dan ook de Sint-Clemensvloed van 1334 bedoeld. Blijkbaar werd de polder van Kallo nog hetzelfde jaar drooggelegd.

Uit nog bewaarde rekeningen zou men kunnen opmaken dat de oude polder van Kieldrecht slechts in 1366 of 1367 heringedijkt werd¹⁵.

Intussen brak op 25 december 1357 weer een hevige storm los. Kronieken verhalen: *'Op de nagt van Kristus geboorte bedekte een zeevloed de vier Ambagten met waater en bragt veel menschen, en vee, zonder tal, om 't leeuen.'*¹⁶

Van den Bogaerde Jr. schrijft: *'In 1357, op kersnacht, stroomde de zee over de dijken en deed veel schade in het land van Waes.'*¹⁷

In 1374-1375 en 1377 noteerde men nogmaals overstromingen.

Handelend over de vloed van 1374 zegt Emmanuel van Meteren in zijn Nederlandsche Historiën: *'Anno 1374 in Oktober, geschiede in Vlaenderen seer grote schade van de Vloet.'*

Over de storm van 1375 werd door Matthaeus Vossius in deel XI van zijn Hollandse jaarboeken opgetekend dat deze stormvloed voornamelijk Zeeland teisterde.

Meyerus vult deze gegevens aan met de vermelding: *'dat als doen de zee de vier Ambachten en de Oost-Vrije heeft onder water gezet.'*¹⁸

De storm en hoge vloed op maandag na St.-Maarten (16 november 1377) was echter veruit de hevigste. De stormwind hield aan van de 15de tot de 19de november. De streek van Biervliet werd het ergst geteisterd. Vele dorpen en parochiën stonden blank.

Een oud rijm klinkt:

*'t Landt te Biervliet ende XVII Dorpen/ô wach!
Ende die Piete liepen in nae Sinte Martensdach.'*¹⁹

Nochtans overstroomde ook het gehele land van Saaftinge met 19 dorpen en een gedeelte van het land van Beveren²⁰. De droogmaking liet niet lang op zich wachten.

De polders van Melsele en Beveren zouden vóór dit tijdstip al ingedijkt zijn geweest.

De St.-Elisabethsvloed die op 19 november 1404 plaats greep had weer grote overstromingen tot gevolg. J.B. Krüger vermeldt in zijn *'Potamochorografie over de Schelde'* hierover: *'Vlaanderen zoo wel als Zeeland zag hoe de zee zich boven de dijken verhief, hoger dan immer gebeurd was.'*²¹

De polders van Beveren, Verrebroek, Kieldrecht, Doel, Kallo, Vrasene en Melsele werden blank gezet²².

Op 1 oktober 1414 verkocht Jan, hertog van Bourgondië en Graaf van Vlaanderen, de schorren zich uitstrekend

15 R. Van Gerven, *Bijdrage tot de geschiedenis van Konings-Kieldrecht polder 1367 - 1617 - 1967*. - pag. 13

16 Tobias Gutberleth, zie 7 - pag. 123

17 J.A.J.L. Van den Bogaerde, zie 9 - pag. 51

18 Tobias Gutberleth, zie 7 - pp. 134 - 135 - 136

19 Tobias Gutberleth, zie 7 - pag. 139

20 J.A.J.L. Van den Bogaerde, zie 9 - pag. 52

21 J.B. Krüger, zie 6 - pag. 103

22 R. Pijpers, *Geschiedkundige schetsen uit Beveren-Waas*

vóór Melsele, Zwijndrecht, Kallo, Beveren, Verrebroek en Vrasene. Tevens werd toelating tot indijking gegeven²³. Deze schorren waren gekend onder de naam 'Melcelbrouc' en 'Cawingersweert'.

De Melcelbroucschor strekte zich uit vanaf de Blockaertsdijk aan de Schelde tot de haven van Kallo, van hier volgde ze de Melkader tot de westkant van de kerk van genoemde gemeente en reikte zuidwaarts tot de natuurlijke hoogten van Beveren en Melsele (huidige polder van Melsele).

De Cawingersweertschor lag ten westen van het kasteel van Beveren (resten op de Singelberg) en omvatte het zuidelijke poldergebied van Verrebroek.

Door dit octrooi werd de polder van Vrasene en een gedeelte van de polder van Beveren heringedijkt. De indijkingswerken van de polder van Melsele zouden nog 8 jaar aanslepen²⁴.

Intussen hadden hevige stormen in november 1421, de dijken langs gans de Vlaamse- en Hollandse kust erg gehavend. Ubbo Emmius schrijft hierover:

*'Onderwile heeft de zee op den XIX van Slagtmaand in der nagt, door 't geweld der schielijcke stormbuyen ontroert zijnde, de gansche kust van Friesland, Holland, Zeeland en Flaanderen groofflijk beschaadigt. De dijcken zijn verbrooken. De zeebaaren oover de velden verspreyd. Het grofen kleyn vee met de stallingen verdronken...'*²⁵

Weer werden het land van Beveren en de polder van Melsele geïnnundeerd.

De verlaten schorren gelegen tussen Kieldrecht, Kallo en Verrebroek zoals ze bestonden uit: 'mours, terres, pasturaiges, eaues, woestines, désers, roseaulx, glaioz, regiez de mer, voez et vedares avec toute la terre et aultre matere qui y pourra croistre et advenir et que le fleu et l'eaue de la mer et de la rivière de l'Escaut y pouroit reget-

ter' werden op 3 september 1431 door Filips, hertog van Bourgondië, verkocht. Daarbij werd toelating gegeven om tot herindijking over te gaan.

De grenzen van dit schorregebied werden aangegeven als volgt:

*'commencans au dit Lieu de Kieldrecht à la dicque de la mer que l'on appelle en flameng le Zeedich qui est au dehors l'escluse du mour et du havene du dit Kieldrecht et d'ilec allant tout au long du profond du dit havene du costé et au bort de zuut jusques au filet du dit Kieldrecht que l'on dit en flamenc Le Adere de Kieldrecht, et de la dite adere ou filet en allant tout oultre sur et alencontre de l'Eglise de Lilloo jusques au parfont de la dite rivière de l'Escaut et d'ilec en sievant vers zuunt au lonc du parfont d'icelle Escaut jusques a ung cours d'eaue appellé le Adre de Caloo, venant a ung Scoor apellé le Muelendich qui soloit apertenir a Clais Robusch, et d'illec alant vers Zuut ou Zuuwest au long du parfont d'icelle adre de Caloo jusques au devant de l'Eglise du dit Caloo au Scor que nagaires ont acheté les dis Simon de le blanc, Colard Lefevre et leurs compaignons par ung aultre marchié extendant en oultre vers West joignant au lonc dicellui Scoor jusques à une autre place et Scoor que ja piecha Messire Phelippe de Stenland, Jehan Sersanderes, Joos Vyc et leurs compaignons acheterent de feu nostre tres chier Seigneur et père Monsr le Duc Jehan cui Dieu pardoint en alant au lonc joignant d'icellui Scoor vers noord ou noordwest jusques au bout ou toucquet de la viese dicque du polre de Verrebrouc a la bonne du Scoor des dessus dis Messire Phelippe, Jehan Sersanders et leurs compaignons et de la dite bonne vers West au long du polre dijc de Verrebrouc, tournant vers Noord au long de la dicque que ceulx de Verrebrouc et de Kieldrecht ont fait et tiennent contre le mer et ainsij alant et retournant jusques au dit havene de Kieldrecht à la mour sluus devant l'hostel ou demeure Jacob Ossen...'*²⁶

De vroegere toestand aan de huidige toetsend kan men zeggen dat in deze verkoop begrepen waren:

²³ M.J. Wolters, zie 16 - pag. 16 e.v. + pag. 190

²⁴ Kummer, zie 2 - pag. 17

²⁵ Tobias Gutberleth, zie 7 - pag. 147

²⁶ M.J. Wolters, zie 14 - pag. 27 e.v.

1. de Oud-Arenbergpolder, Kioldrecht polder en de polder van St.-Anna-Ketenisse;
2. de zuidoostelijke helft van de Nieuw-Arenbergpolder;
3. de zuidelijke helft van de Doelpolder (met Kleine Doelpolder);
4. Kallopolder met uitzondering van het zuidwestelijke gedeelte;
5. een gedeelte van de polder van Verrebroek;
6. het noordelijke gedeelte van de polder van Beveren.

Het juiste tijdstip van de volledige indijking is moeilijk te bepalen. Enigszins laten archiefstukken vermoeden dat deze plaats had omstreeks 1444. Deze datum heeft nochtans slechts een benaderende waarde omdat de mogelijkheid blijft dat de ene polder ietwat vroeger of later ingedijkt kan geweest zijn dan de andere.

Hieruit ontstonden de polders: Aendorp, St.-Niklaas, Kioldrecht, Verrebroek, St.-Antheunis Noord en St.-Antheunis Zuid.

De St.-Annapolder werd slechts in 1516 bedijkt en de verkaveling had het jaar daarop plaats.

Op te merken valt dat heel het schorgebied dat in 1422, als gevolg van het verkoop- en indijkingsoctrooi van 1414, bedijkt werd onder de naam Melsenbroek, door de nieuwe polder volledig ingenomen werd. Het grondgebied van de polder van Melsele werd hierdoor merkkelijk verkleind.

--

Stormen woedden telkens opnieuw. Overstromingen kwamen geregeld voor.

De 10de april 1446 noteerde men in gans Holland en Vlaanderen een zware storm. Een Hollandse kroniek verhaalt hierover:

'In 't jaer sessenveertig wast een groote sware tempeest van storm ende winden ende hagel, snee, regen, die groote

*schade dede in Hollant, Zeelant, Friesland, Brabant ende Vlaenderen aen kercken, toornen, huysen ende boomen, ende veel menschen ende beesten verdroncken, ende desen storm was opten Palmsondach, den thienden dach in Aprille.'*²⁷

Op 17 september 1477 brak een hevig onweer los. Rukwinden die acht uren aanhielden werkten een hoge vloed in de hand die menige dijk in Vlaanderen liet doorbreken.

Andries de Smet in zijn *'Kronijk van Flaanderen'* vermeldt:

*'Op den selven dach van Sinte Cosmas ende Damiaen dewelcke was up eenen saterdach, so vloeyde die zee so hooghe, ende so stormende van winde, wel 8 hueren lanc gheduerende, datmen seyde dat binnen honderd jaren so hooghe noeyt ghevloeyt en hadde. Want Tantwerpen up het hoofd quamen dye schepen staen, daer doe den burch vol waters stond, ende sghelycx dye kercke in den burch, vele dycken braken inne, te wetene in Hollant, in Zeelant, ende in Vlaenderen...'*²⁸

In 1526 werd het Land van Waas nogmaals door een overstroming geteisterd. In een kroniek van François Joseph de Castro vindt men hierover het volgende: *'Op den 8 february sag men in 't Landt van Waes soo gewelldige stormen der winden, dat er veele huysen werden omgeworpen.'*²⁹

De Polder van Beveren werd gedeeltelijk blank gezet.³⁰

Op 5 november 1530, op St.-Felixdag, ook soms *'quaden Saterdach'* geheten, veroorzaakte een hevige noordwestenstorm, gepaard gaande met een hoge vloed, talrijke overstromingen in Zeeland, Zuid-Holland en Vlaanderen.

In de *'Beschrijvinge van de Forestiers ende Graaven van Flaanderen'* van Jehan Berthaut van Loo vindt men hierover:

27 Tobias Gutberleth, zie 7 - pp. 179-180

28 Tobias Gutberleth, zie 7 - pp. 184-185

29 E. Vahderlinden, zie 13 - pag. 118

30 R. Pijpers, zie 22 - pag. 193 e.v.

*'... totten eynde vander Schelde wast water seer extra-ordinaris ontstuymigh, soo dat den dyck van Vlaenderen by Antwerpen ten drie plaetsen inbrack, ende daer verdroncken vele beesten die in de weyde waren...'*³¹

Tevens braken de dijken door langs de linker Scheldeoever in de nabijheid van Saaftinge, waardoor gans dit land onder water liep, tot over de polder van Kieldrecht³².

Volgens K.L. Torfs en L. Bonnet stonden in het Hulsterambacht 36 polders onder water^{33 34}.

De dijken van de Luys- en Doelpolder weerstonden evenmin. Over deze overstroming lezen we in de Kroniek van Vlaanderen:

'Vijf November nooyt dier ghelijcke ghinck dwater over alle dycke.'

Bij het 'placcaet' dd. 23 mei 1531, 'inhoudende diversche poincten ende articlen aengaende den bedyckene ende recouvrerende van den polders ende andere gronden van erfven by der hoogher vloedt verdroncken ende gheinundeert'³⁵ werden de geïundeerde polders heringedijkt.

Uit dit plakkaat blijkt de ernst van de aangerichte schade:

'Also wy verstaen hebben ende oock ons notoire es, dat by der inundatie, gheschiet den vyfsten dagh van november, vyfthien-hondert ende dertigh lestleden, in desen onsen landen van Vlaendren ghebuert ende gheschiet zyn, groote ende inextimabele schaden, so in diversche dycken als oock polders, van de welcke noch ter tyd de zommighe ghemeene met der zee ligghen: in zulkerwys dat, indien wy by der overhandt daer inne niet en voorzaeghen, diversche van den voorseyden dycken ende polders, geschepen waren verloren te blivene...'

In 1532 zouden de aangevatte werken, voor wat de Doel- en de Luyspolder betreft, nochtans tevergeefs blijken.

Op 2 november van dit jaar hield een storm lelijk huis in Zeeland en Vlaanderen. Oude landboeken vermelden hierover:

*'Van dezen jare is groette storm van wynden geweest, ende dat waeter heeft ontrent Alderheylygen zeer groet geweest ende grote schaeden gedaen, ende is hier over 's Landt gegaen hoeger dan 't oyt daermen van weet te spreeken gedaen heeft. In Zeelandt, in Vlaenderen ende veel meer andere plaetzen, heeftet een ontallycken ende onbegrypelycken schaede gedaen, zoe dat daer Steden, dorpen ende quartieren verdroncken ende verlaeten zijn.'*³⁶

De Doel- en Luyspolder bleven drijvend.

Uit oude documenten blijkt dat in de maand januari 1551 nog verscheidene stormen hebben gewoed over Vlaanderen³⁷. Hierdoor zou de Scheldedijk ter hoogte van Kallo zijn doorgebroken, waardoor deze polder volledig inundeerde. Eveneens werd de Borgerweertpolder drijvend. Beide zouden echter spoedig opnieuw in een normale staat gebracht zijn.

Door het octrooi dd. 23 december 1567 werd door Filips II, koning van Spanje, toelating verleend tot herindijking van de Doelpolder. Eveneens mocht de Luyspolder bedijkt worden.

De korte duurtijd van de indijkingswerken werd in het octrooi voorafgaandelijk bepaald:

'... welcke schorre zij supplianten metten consorten die sy tot hen gecregen hebben, ende noch sullen mogen crygen, in meyninghe soudens syn te bedycken ende t'eenen corenlande brengen ten aenstaende saisoene van den jaere acht-en-ses-tigh...'

31 Tobias Gutberleth, zie 7 – pag. 232

32 Kummer, zie 2 – pag. 20

33 K.L. Torfs, Historische schets der watervloeden in België en Holland, (Antwerpen 1850) – pag. 36

34 L. Bonnet, Iets over de Zeeschelde en haar overstromingen in het verleden, De Technische Gids 4de jg. n° 9 – juni 1923 – pag. 278 e.v.

35 M.J. Wolters, zie 14 – pag. 49

36 Tobias Gutberleth, zie 7 – pag. 240

37 E. Vander linden, zie 13 – pag. 124

'... Item dat de voors. rekeninghe alsulckx gehoort ende gesloten wesende, de voors. Dyck-Grave ende gesworens schuldigh sullen syn promptelycken by te leggen eene raeminghe ende concept by geschrift van de wercken die sy nootelyck bevonden sullen hebben binnen den naestvolgende saisoene gemaect te worden...'

De reden van de herindijking is te zoeken in het verloren gaan van de polders bij de overstromingen van 1530 en 1532.

Sprekend over de zwakte van de oude zeedijk zegt het octrooi:

*'... dat den voors. zee-dyck, tot veel ende verscheyde plaetsen maer en is van vier ende vyfroeden toe leggens, ende van onbetaemelycke hooghde geensints zee-weer moghen verstrecken, in der vueghen even verre den selven by opsetten van der zee quame overvallen te worden 't welk wel soude moghen geschien door minder onweder dan was ten tyde van der inondatie van den jaer dertigh ende twee-en-dertigh...'*³⁸

Over de bedijkingswerken die in 1568 voltooid werden geeft Andries Vierlingh een omvangrijke beschrijving³⁹.

Het drooggelegde gebied besloeg een oppervlakte van 3000 gemeten en omvatte niet alleen de Luyspolder, ten noorden van de Doelpolder in het Land van Saaftinge en de huidige Grote Doelpolder, maar ook de schorren van St.-Anna, zich uitstrekkende van de noordelijke dijk van deze laatste polder tot de Deurganck, tegenwoordig Groot Gat genaamd (Kleine Doelpolder). Tevens was de polder in de breedte uitgestrekter dan nu. De aangelegde dijk liep vanaf Liefkenshoek over Kalishoek tot St.-Antoniushoek. Hiervan verdween het westelijke uiteinde bij de kunstmatige overstromingen.

Van hieruit liep hij in noordelijke richting (zeedijk van Tervente) en verder naar de Luyspolder toe.

De eerstgenoemde dijk en een gedeelte van de tweede

vóór het Casuweelse Moer verdwenen eveneens bij de strategische inundaties.

Een van de hevigste stormvloeden die sinds het ontstaan van onze polders plaatsvonden was ongetwijfeld de Allerheiligenvloed van 1570.

In gans Holland en voornamelijk Friesland was de schade onoverzichtelijk. Ganse dorpen verdwenen in de golven en het aantal slachtoffers was niet te schatten.

Een onweer en een plots opstekende storm uit het westen, kerende naar het noordwesten, zweepte het zeewater op, doorbrak dijken en stuwde het water het binnenland in.

In onze contreien brak de zeedijk bij Kallo door en het water overstroomde de polder. Ook gans het Land van Saaftinge werd blank gezet.

Van Meteren vermeldt in zijn Nederlandsche Historiën:

'In Zeelandt heeft den Vloet alomme oock groote schade gedaen, als tot Rommerswale, Bergen, Saftinghen, dat geheel verdronck, soo datmen al-omme moest Schepen uyt senden, om de Lieden te halen ende spijsen, die op hoochten, Boomen ende Dijken saten.'

Over de herindijking van deze polders bestaat geen zekerheid. We kunnen slechts vermoeden dat begin 1571 de dijken hersteld werden.

--

Door middel van kaarten uit meerdere archieven is het ons mogelijk een beeld te vormen van de geografische situatie van de polders in 1574-1575.

We beschikken over volgende kaarten:

1. oude polderkaart opgemaakt in januari en februari 1574 door de gezworen landmeters Pieter de Buck van Gent, Jan Simons van Gastel, Dierick Hendricksoone

38 M.J. Wolters, zie 14 - pag. 59 e.v.

39 Andries Vierlingh, *Tractaet van dyckagie*. Uitgegeven door Dr. J. De Hullu en ir. A.G. Verhoeven - 1920

- van Vosmaer en François Horenbault, kaartenmaker en schilder⁴⁰;
2. overzichtskaart van de polders dd. 1739 en op-
gemaakt door P. De Waele naar een oorspronkelijke
kaart van 1574⁴¹;
 3. kaart van de polders van het Hulster-Ambacht, het
Land van Saaftinge en de polders van het Land van
Waas, opgemaakt door J. Lefler en daterend van
1780. Deze kaart is een kopie van een kaart van 1749
van Manderschaidt Joannes Fredericus. Deze op zijn
beurt kopieerde kaarten van C. Van Landeghem dd.
1707 en 1679. Ook deze laatste kopieerde oudere
kaarten. De oorspronkelijke kaart gaf de toestand
weer in 1574⁴².
 4. kaart *'om te zien hoe verre de polders op eenen
hoegen vloet zouden kunnen inonderen'* dd. 1829,
opgemaakt door Hoeykens D.F. Deze kaart is
eveneens een kopie van een oudere kaart. De oor-
spronkelijke kaart gaf de situatie weer van de polders
in 1574. Ze werd herhaaldelijk getrouw nagetekend,
zo ondermeer in 1715 door Cap Pieter en in 1827
door Verberckmoes P.J.⁴³ (figuur 1).
 5. kaart getiteld *'Carte du Métier de Hulst et du pays
de Saeftingen au Comté de Flandre en 1575'* van een
onbekende auteur. Ze werd getekend in 1842 en is
een kopie van een vroegere uitgave⁴⁴.

40 Pieter De Buck – Jan Simons – Dierick Hendriksoone – François Horenbault, Oude polderkaart van Aendorp, de polder van Kieldrecht en St.-Antonius Noort en St.-Antonius Zuyt. 1574. Algemeen Rijksarchief – Fonds Arenberg – C. & P. n° 596

41 P. De Waele, Caerte ende discriptie figuratief van de Zeedycken van Groot Merschmont, dd. 1739 naar een oorspronkelijke kaart van 1574. Algemeen Rijksarchief, 's Gravenhage, Coll. Hingman n° 2985

42 J. Lefler, Copie caerte van de polders ende prochien van Hulster Ambacht, Landen van Chafthinghen mitsgaders de polders van het Landt van Waes gelyck sij voor desen hebben gelegen, 1780. Oorspronkelijke kaart: 1574, Kopies in 1649 en 1707 door C. Van Landeghem en in 1749 door J. Manderschaidt. Algemeen Rijksarchief – Fonds Arenberg C. & P. n° 652

43 Hoeykens D.F., Kaart 'Om te zien hoe verre de polders op eenen hoegen vloet zouden kunnen inonderen.' 1829. Oorspronkelijke kaart: 1574. Kopies in 1715 door Cap Pieter en in 1827 door Verberckmoes P.J., Algemeen Rijksarchief Fonds Arenberg C. & P. n° 1051

44 Anoniem, Carte du métier de Hulst et du pays de Saeftingen au Comté de Flandre en 1575. 1842 naar een oorspronkelijke kaart van 1575. Rijksarchief Gent n° 717

figuur 1

figuur 2

Al deze kaarten tonen ons een landschap dat thans nog moeilijk te ontdekken valt.

De Schelde afwaarts volgend vanaf Zwijndrecht had men aanliggend:

- de polder van Melsele, Melsenbroek genaamd;
- de St.-Annapolder die het grootste gedeelte besloeg van de huidige polder van Kallo en St.-Anna en een klein oostelijk deel van de Oud-Arenbergpolder;
- de schorren van Ketenisse die later de polder met dezelfde naam zouden vormen;
- de polder van Doel en de Noordpolder.

Deze laatste is thans ingenomen, enerzijds door het Verdrongen Land van Saaftinge en anderzijds door de Schelde.

Westwaarts de Schelde volgend:

- de Leys of Seyspolder (de eigenlijke Luyspolder, heden te situeren gedeeltelijk in de Hertogin Hedwigpolder, het Verdrongen Land van Saaftinge en een miniem gedeelte van de Prosperpolder);
- de Brugschenpolder;
- Groot- en Klein Meerlemont;
- de Polder van Namen met hierboven (ten noorden);
- de Middel- en Speelmanspolder, daarnaast (ten westen);
- de Speyerspolder, eronder (ten zuiden);
- de Duvershoek, de Meulepolder en Vranckendijck;
- de Varenwijckpolder (ten zuiden van de polders van Namen en Klein Meerlemont).

Al deze polders kunnen gesitueerd worden in het huidige *'Verdrongen Land van Saaftinge'*.

Meer landinwaarts:

- de Ingewordynghen, de Nieulantpolder, thans opgenomen in de Van Alsteinpolder en Melopolder;
- de St.-Jorispolder, de Hofpolder, de Grouwe, de Crane (Grauwe) Weye, de Grote Wulpen (soms Corte Wulpen genaamd), de Lange Wulpen en de Plattenpolder, allen nu begrepen in de Melo- en Willem Hendrikpolders;

- de Westpolder, op het huidige ogenblik gedeeltelijk Van Alstein- en Koningin Emmapolder;
- de Veenschen- en Causuweelsche moeren. Deze maken thans deel uit van de Koningin Emmapolder, de Prosperpolder, Nieuw-Arenbergpolder en Saaftingepolder;
- de oude polder van Kieldrecht, thans gedeeltelijk de Konings Kieldrecht- en Oud-Arenbergpolder, met een klein zuidelijk deel van de Nieuwe Arenbergpolder;
- St.-Antonius Noord- en Zuidpolder, nu respectievelijk het zuidoostelijke gedeelte van de Nieuw Arenbergpolder en het noordoostelijk deel van de Oud-Arenbergpolder;
- de polder van Verrebroek ook soms Verrebroekschen genaamd. Deze polder besloeg het zuidoostelijk deel van de Konings Kieldrecht polder, een klein westelijk stuk van de St.-Niklaaspolder en de polder van Hoog-Verrebroek.
- de schorren van Verrebroek en Vrasene die na indijking deel uitmaken van de polders van Vrasene en Beveren (westelijk deel);
- de polder van Aendorp. Deze polder strekte zich uit over het zuidelijk deel van de huidige polder van Oud-Arenberg en over ongeveer de westelijke helft van de St.-Niklaaspolder;
- de polder van St.-Niklaas. Deze besloeg bijna de overige oostelijke helft van de genoemde polder;
- Beverenbrouck dat grosso modo driekwart van de huidige polder van Beveren omvatte.

Wat betreft de dijken kunnen buiten de verschillende naamloze binnendijken geciteerd worden:

- Schoordijk: ten zuiden van de polders van Aendorp en Verrebroek, deze van de schorren van Verrebroek en Vrasene scheidend;
- Muelendyck: de noordelijke dijk van de polder van Kieldrecht tussen deze polder, het Veenschen- en Hulstersche Moer;
- Meulendyck: deze scheidde de Leyspolder (ten westen) van de Brugschenpolder (ten oosten);
- Swartendyck: tussen de polder van Kieldrecht (ten zuiden) en Verrebroek (ten noorden);
- Swarten Gomellen Dyck: zonderde de polders van Kieldrecht en Verrebroek (ten westen) van het Hulstersche Moer (ten oosten) af;

- Nieuwendijk: scheidingsdijk tussen de Nieulantpolder (ten noorden) en de polders Duvershoek, Meulepolder en Vrankendijk (ten zuiden);
- Galgendonckdijk: waarschijnlijk een oudere dijk die in 1575 als binnendijk fungeerde voor de Nieulant, St.-Joris en Hofpolders maar vroeger zuidwestelijk van de Westpolder en door het Veenschen Moer tot aan de polder van Kieldrecht liep;
- Oostdijk: tussen de polder van Verrebroek en de polder van Aendorp;
- Gentschendyck of Gaensendyck: ten noorden van de polder van Aendorp, tussen deze polder en de polders van Kieldrecht en St.-Antonius Zuid;
- Maerlanschendyck of Neirlanschendyck: transversaal op het uiterste westpunt van de schoordijk liggend ten noorden van de schorren van Verrebroek en Vrasene.

De geulen of krekken zullen verder afzonderlijk worden besproken.

1.2 Van 1576 tot het Verdrag van Munster in 1648

Als gevolg van defensieve redenen werd door de Staten-Generaal in 1576 besloten de dijken van de Borgerweertpolder door te steken in de nabijheid van Burcht.

Deze dijkdoorbraak kan als de proloog beschouwd worden van de reeks inundaties die tijdens de strijd om Antwerpen kunstmatig verwekt zouden worden.

De inwoners van de volledig blank gezette polder kregen nochtans één jaar later al, na de terugtrekking van de Spaanse troepen uit onze streken, de gelegenheid hun polder opnieuw in te dijken.

--

Op 1 oktober 1578 overleed de landvoogd Don Juan. Wanneer Alexander Farnèse, hertog van Parma, hem opvolgde, heerste de grootste verwarring in de Nederlanden.

De krijgspolitiek van Farnèse behelsde het terugwinnen van het land dat de Staatsen onder hun bevoegdheid hadden. Na een veroveringstocht door Vlaanderen lag Antwerpen eindelijk in zijn bereik.

Op 30 november 1583 werd Marnix van St.-Aldegonde, burgemeester van Antwerpen. Het gevaar inziende van een Spaanse aanval op de stad, werden in allerijl forten en verdedigingswerken gebouwd.

Op de linker Scheldeoever werden opgericht:

- het fort Liefkenshoek;
- op de binnendijk rond de Doelpolder: de schansen St.-Antoniushoek, Tervente en de Noord, dit ter ondersteuning van eerstgenoemd fort;
- langs de Schelde in de Borgerweertpolder: de schans op de Blokkerdijk (Melsensluis), de Tholouse en Loopschans;
- over Antwerpen: het Vlaams-Hoofd ('t Veer).

Een tweede maatregel gold het onder water zetten van het land vóór Antwerpen op de Vlaamse oever. Hiervoor werden de sluizen van Borgerweert en Melsele opengezet. Verder werd de Kallodijk doorgestoken. Hierdoor kwamen de polders van Borgerweert, Melsele en Kallo blank te staan. De Blokkerdijk bleef nochtans intact⁴⁵.

--

In 1584 vreesden de Hollanders een aanval op- en ontschepping van Farnèse in Zuid-Beveland.

Om dit te voorkomen werden ijlings de dijken van Saaftinge doorgestoken. Hierdoor werd bijna gans het Land van Waas geïnundeerd, met uitzondering van de polders van Doel en St.-Anna.

Op 10 juli 1584 richtte Alexander Farnèse zijn hoofdkwartier op te Beveren en besloot Antwerpen aan te vallen. Een gemakkelijke taak was dit helemaal niet. Enerzijds lag de hoofdmacht van de Staatsen in de stad, anderzijds bood het inundatiegebied langs beide Scheldeoevers een afdoende hinderpaal. Farnèse beseftte

⁴⁵ Kummer, zie 2 - pag. 23

terdege dat een belegering pas succes zou kennen indien Antwerpen van haar bevoorradingsweg met Holland en Zeeland afgesneden werd. Deze aanvoerweg was de Schelde!

Een legergroep overmeesterde de schansen van St.-Antoniushoek, Tervente en de Noord. Hierdoor werd de taak van de markies de Richbourg vergemakkelijkt en kon deze het fort Liefkenshoek innemen.

Farnèses veldheren Mondragon en Mansfelt staken de Schelde over om te trachten de rechter Scheldeoever te beheersen, wat hen ook gedeeltelijk zou lukken. Op 25 juli werd Kallo bezet. Te Burcht werd een schans opgetrokken.

Nu kon Farnèse zijn plan om de Schelde af te sluiten in werkelijkheid omzetten. Zijn eerste werk was het bouwen van twee forten: St.-Marie op de linker- en St.-Filip op de rechteroever van de Schelde. In de nabijheid van St.-Marie richtte hij ook nog een ondersteuningsschans op nl. St.-Sebastiaan.

Tussen deze twee forten werd vervolgens een vlottende brug gebouwd. De plaats van deze brug was gunstig gekozen, omdat aan de ene kant langs de linkeroever een ondiepte de Schelde introk en zo de breedte van de stroom enigszins gereduceerd werd, en aan de andere kant, de kronkeling in de Scheldeloop hier een werkelijke hinder uitmaakte voor het manoeuvreren van zeilschepen.

Een staketsel langs beide oevers en daartussen 32 grote aaneengeschakelde schepen, vormden de brug.

Al deze werken, zowel de bouw van de brug zelf, als de verschillende forten, vergden een ontzaglijke hoeveelheid materiaal dat niet alleen uit Vlaanderen, maar ook zelfs uit Noord-Frankrijk afkomstig was. Dit materiaal werd aangevoerd langs de Schelde maar kon wegens het vijandelijke geschut, ter hoogte van Antwerpen, onmogelijk verder afwaarts geraken.

Langs de dijkdoorbraak te Burcht en de overstroomde landen van Borgerweert en Melsele, via dijkdoorsteken in de Uitgebrande- en Blokkerdijken, kwamen de schepen in de nabijheid van Kallo toch ter bestemming.

Door een aanval van Teligny, bevelhebber van de Staatsen, en het bouwen van een schans bij Burcht in de nabijheid van de bres, werd deze vaarweg nochtans afgesneden en de aanvoer in gevaar gebracht.

Hierop reageerde Farnèse door een vaart te laten graven, de Parmesevaart of het Parmakanaal genaamd, lopend noordwaarts Kallo en Beveren tot in de omgeving van Stekene met aansluiting op de Moervaart (arm van de Moer) naar Gent.

Bij de monding van dit kanaal in de Schelde liet hij het fort '*De Parel*' bouwen.

In maart 1585 was de doorvaart op de stroom volledig geblokkeerd.

Intussen had men de dijken van de polders van Verrebroek, Beveren en Vrasene doorgestoken. Al deze polders en die van Arenberg en Kieldrecht waren drijvend.

Op 3 april 1585 gelukten de Hollanders erin het fort Liefkenshoek, en haar drie satellieten, de redoutes van Sint-Anthonis, Tervente en De Noord, in handen te krijgen.

Tezelfdertijd trachtten zij de brug in brand te steken en te vernietigen wat echter mislukte. De schade die aangebracht werd was zeer gering en vlug hersteld.

Daarop werden de polders van Doel en St.-Anna onder water gezet. Hierdoor was de overstroming volledig.

--

Sommige archieven bezitten nog oude kaarten die een overzicht geven van de toestand van de polders in die jaren.

- Een kaartje van J. Luyken dd. uit de 17de eeuw *'het beleggh der stadt Antwerpen in den Jaeren XDLXXXIV en MDLXXXV'*⁴⁶, voorstellend, geeft ons een idee van het overstromingsgebied vóór de inundatie van de polders van Beveren en Doel (figuur 2).

Een klein gedeelte van de polder van Kallo stond nog droog. Het was een klein stuk land begrepen tussen de forten De Parel en St.-Marie aan de Schelde en het dorp van Kallo aan de ene kant en tussen de Melkader en de oude dijk van Kallo, aan de andere kant.

Dijkdoorbraken worden opgetekend:

1. ter hoogte van Burcht;
2. rechtover de citadel van Antwerpen;
3. naast of afwaarts de Loopschans;
4. tussen het fort St.-Marie en Liefkenshoek, ter hoogte van het op de kaart niet vermelde fort De Parel;
5. in de Blokkerdijk en de oude dijk van Kallo.

⁴⁶ J. Luyken, *Het beleggh der Stadt Antwerpen in den jaeren MDLXXXIV en MDLXXXV*. Stadsarchief Antwerpen n° 64B11

figuur 3

- Een kaartje van Aitzinger uit zijn befaamd werk *'De Leone Belgico'*, getiteld *'Wie und wass gestalt die diecken vor Antorff durch gestochen unt mit vielen blochhsuern so woll von dem Princen von Parma, als von der Statt Antorff besetz seindt'* anno 1585⁴⁷ (figuur 3), toont ons een panoramisch zicht van het overstromingsgebied en affirmeert de gegevens van Luycken.
- Een kaart van P. Verbist dd. 1650 getiteld *'Obsessio Antverpiae Alexandro Imperante'*⁴⁸ en een kaart van Van Lyere Joan C. dd. 1691⁴⁹ (figuur 4) welke een kopie is van de kaart van Verbist geven ongeveer dezelfde situatie weer. Een bres in de Scheldedijk ter hoogte van het fort van St.-Sebastiaan vult de reeks dijkdoorbraken aan.

Na de mislukking om de Scheldebrug te vernietigen werd door de Hollanders een poging ondernomen om via de overstroomde polders langs de rechter Scheldeoever de onontbeerlijke bevoorradingsweg met Nederland te herstellen. Hiervoor werden op 7 en 16 mei 1585 zware aanvallen uitgevoerd op de Kauwensteinsedijk onder leiding van de Graaf van Hohenlohe, maar zonder tastbaar resultaat.

Verstoken van voorraden en van hun Hollandse bondgenoten capituleerde Antwerpen op 17 augustus 1585 en Farnèse deed er op 27 augustus zijn intrede.

--

Na de overgave van Antwerpen trachtten de ingezetenen van de polders al het mogelijke te doen om hun gronden weer droog te krijgen. Op 15 april 1586 werd door Alexander Farnèse aan Gregorio del Plano, superintendent en dijkgraaf-generaal van de *'dyckagies van Brabant en Vlaanderen'* instructies gegeven nopens hetgeen te doen viel in verband met *'grontgaten, brexemen,*

*zeewercken, herverschen van de polders ende landen, restaureren van dycken, sluysen, sluys-vlieten, huelen ende al wat daer van dependeert, soo wel eer die landen gheverscht zijn als daer naer.'*⁵⁰

Hebben nu herindijkingen plaats gehad?

Volgens de instructies stond Gregoire del Plano niet alleen in voor de dijkages aan de zijde van Brabant langs de Schelde, maar ook voor de polder van Borgerweert langs de zijde van Vlaanderen en van daar opwaarts zover de rivier zich uitstrekte.

In de maand januari van 1587 werd door Filips II een octrooi verleend tot herindijking van de polders vanaf Antwerpen tot de Kauwensteinsedijk op de rechter Scheldeoever. Dit octrooi werd gegeven op aanraden van de hertog van Parma, na het rapport opgesteld door Frederik de Granvelle en Gregorio del Plano, waaruit de vrees bleek dat de drie bestaande bressen in de Scheldedijk van Oosterweel zich tot één grote bres zouden uitbreiden waardoor een eventuele loopwijziging van de Schelde niet uitgesloten was.

Nu werd er, voor wat de linkeroever aangaat, geen uitdrukkelijk octrooi verleend, maar op 13 augustus 1588 werden nogmaals aan Gregorio del Plano instructies gegeven en thans in zijn hoedanigheid van superintendent van de dijkages in Vlaanderen.

*'Vous donnerez ordre et instruction sur les ouvrages à faire, tant pour le recouvrement et redicquement des terres inondées, que à la conservation des terres qui sont encore en estre, ensemble des ecluses et autres choses en dependans...'*⁵¹

Als gevolg van deze instructies zouden de herindijkingswerken van de Borgerweert- en Melselepolder aangevat zijn.

47 Aitsinger, *Wie und wass gestalt die diecken vor Antorff durch gestochen und mit vielen blochhsuern so woll von dem Princen von Parma, als von der Stadt Antorff besetz seindt*. A.Dni MDLXXXV. Stadsbibliotheek Antwerpen K 7339

48 Peter Verbist, *Obsessio Antverpiae Alexandro Imperante* 1585, dd. 1650. Koninklijke Bibliotheek XIII B IV 5535

49 Van Lyere Johan C., *Obsessio Antverpiae Alexandro Imperante* 1585, dd. 1691. Stadsarchief Antwerpen n° 64B/8b

50 M.J. Wolters, zie 14 - pp. 68-69

51 M.J. Wolters, zie 14 - pp. 72 à 74

Volgens het octrooi van 17 juli 1590 gegeven door Alexander Farnèse '*au superintendant des dicages de Brabant et de Flandres le droit de recevoir, approuver et modifier les comptes de tous les receveurs des dits dicages*'⁵² kan men volgens de tekst '*et avec bon succès refait les dicages que de la part de Sa dite Alteze luy ont esté ordonnez*' opmaken dat op die datum de werken beëindigd waren.

Oorlogsgebeurtenissen zouden er echter voor zorgen dat al het werk vergeefs was.

In 1591 bij de belegering van Hulst, door de Hollanders, deed prins Maurits van Nassau de Scheldedijken over Antwerpen doorsteken waardoor de polders van Borgerweert en Melsele terug inundeerden.

Door deze maatregel trachtte men te voorkomen dat Spaanse troepen de belegerde stad kwamen ontzetten.

De stad viel in handen van de Hollanders maar werd, ondanks de genomen voorzorgen, spoedig door de Spaanse bevelhebber Mondragon heroverd. In 1592 waren de dijken blijkbaar al hersteld. De Melselepolder werd nochtans slechts voor een gedeelte van een zomerdijk voorzien.

De 15de augustus 1593 werd door de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden een octrooi verleend '*omme te moghen bedycken seecker hoecxken landts genaempt den Hoogen Doel*'.⁵³ Dit behelsde een stuk land liggend tegen de Schelde tussen het '*Kercken-Gat*' en de '*Groote Adere*', met een oppervlakte van 350 gemeten.

Het betrof hier waarschijnlijk geen definitief bedijkingswerk omdat het hier slechts ging om een zomerdijk van vier à vijf voet hoog. Men stelde zich al tevreden met een dijk van geringe afmetingen omdat men vooropstelde dat het land hoog genoeg lag en slechts bij uitzonderlijk hoge vloed overstroomde. Daarbij meende men dat dergelijke vloed niet ieder jaar voorkwamen.

--
Het '*Twaalfjarig Bestand*' (1609-1621) gesloten tussen het Reformistische Noorden en het Spaanse Zuiden, bracht een korte adempauze in de zo aan oorlog rijk zijnde Nederlanden.

Hiervan profiterende, verzochten de eigenaars van poldergronden om toelating aan het gouvernement tot herindijking.

In 1612 werd de Kruispolder op Nederlands grondgebied, waarin Baalhoek ligt, in zijn huidige vorm bedijkt na ongeveer een eeuw blank te hebben gestaan, dit na een overstroming in het begin van de 16de eeuw.

Volgens een kaart van J.C. Coutter dd. 1614⁵⁴ werden in 1613 de polder van Namen, de Speelmans- en Middelpolders, de Speyerspolder, Duvershoek, Molenpolder, Klein- en Groot Meerlemont, terug ingedijkt.

Op 4 juli 1613 werd door de aartshertogen Albrecht en Isabella van Spanje een octrooi verleend tot bedijking van den '*Hoogen Doel*'.

Een ander octrooi van 3 augustus 1613 voorzag in de herindijking van de polder van St.-Anna (thans polder van Kallo) en de schorre van Ketenisse.

Deze octrooiën werden slechts verleend na een lange en moeilijke voorbereidingsperiode. Sinds 1610 waren de gelanden in de weer om hun gronden droog te leggen.

Men had ondermeer af te rekenen met de Staatse bezetting van het fort Liefkenshoek. Bij de aanleg van de nieuwe zeedijk moest deze aansluiten op de contrescarpe van het fort. Hiervoor moest toelating bekomen worden van de Staten van Zeeland.

Van Spaanse zijde bestond er oppositie tegen het volledig droogleggen van het gebied tussen de forten

⁵² M.J. Wolters, zie 14 - pp. 74-75

⁵³ M.J. Wolters, zie 14 - pag. 75 e.v.

⁵⁴ Jacob Corn. Coutter, *Caerte ende metinge vande nieuwe bedijckte Polders van Namen etc.*, dd. 1614. Algemeen Rijksarchief's Gravenhage Collectie Hingman n° 2986

Liefkenshoek en De Parel wegens de strategische waarde van een bestaand inundatieterrein bij een eventueel hervatten der vijandelikheden.

Verder dienden de kwestie van de cijnzen in Kallo en de heffing van de tienden in de St.-Annapolder geregeld.

Bovendien moest men een oplossing zoeken voor het dichten van het gat van de Parel.

Het octrooi van 4 juli 1613⁵⁵ behelsde de indijking van een gebied genaamd *'Hooghen Doele'* dit in tegenstelling met het octrooi van 23 december 1567 dat slechts van de Doel gewaagde. De nog mogelijk in te dijen gronden besloegen een oppervlakte van 2.000 à 2.400 gemeten, daar waar de polder vroeger uit 4.100 gemeten bestond.

Het verlies aan gronden was te zoeken in *'de groote blieken, diepten, geulen, gaten ende andere onbequame plaetsen.'*

Er waren verschillende redenen om tot herindijking te besluiten.

Volgens het octrooi waren door de doorbraken in 1584 alle landen verwoest, de achterliggende dijken weggeslagen en tenietgegaan. Ook de Scheldedijken waren afgespoeld. De sluizen waren vernietigd. Een groot deel van de achterliggende landen was door de stromingen en het *'slaan'* van het water afgenomen.

Gevreesd werd dat bij niet indijking de rest van de landen hetzelfde lot zou ondergaan. Men stelde voorop dat de gaten en geulen in deze landen met inbegrip van de St.-Annapolder spoedig diverse stromingen in de Schelde zouden veroorzaken, zodat de hierdoor ontstane platen de rivier voor grote schepen onbevaarbaar zou maken, wat de ondergang van de Schelde en teloorgang van Antwerpen zou betekenen.

Volgens het advies van de dijkgraven en *'zeevarende lieden'* die dagelijks met de stromingen geconfronteerd

werden en de Schelde bevaarden, zou hieraan verholpen worden door het dichten van de gaten en de geulen en de bedijking van de geïnundeerde landen. Hierdoor zouden de stromingen hun oude loop hernemen en de rivier haar voorgaande diepte behouden.

De voordelen die bij het octrooi toegekend werden waren zeer uitgebreid, zowel onder vorm van vrijstelling gedurende een bepaalde tijd van verlopen renten, cijnzen, lijftochten, lijfpenningen, voorwaarden, donarieën, reële lasten en persoonlijke verplichtingen, als wel onder vorm van vrijstelling van accijnzen en taksen op waren bestemd voor de herindijking of voor heropbouw van eigen erf. Persoonlijke waarborgen in geval van oorlog en andere vrijheden werden tevens voorzien.

--

Het octrooi van 3 augustus 1613⁵⁶ eveneens verleend door de aartshertogen Albrecht en Isabella gaf toelating tot bedijking van de polder van *'St.-Anna van Calloo'* en de daar vóór liggende schor van Ketenisse aan de Schelde.

De supplianten betogen hierin dat door dijkdoorsteken in 1583 in de polders van St.-Anna en Saaftinge niet alleen het grootste gedeelte van St.-Anna drijvend werd, maar ook nog 25.000 à 30.000 gemeten land liggende onder Beveren, Verrebroek, Kallo, Kieldrecht, Vrasene, Kemzeke en St.-Gillis *'metter zee gemeyn gelegen hebben.'*

Die landen waren totaal verloren, zaten vol krekens, diepten en geulen, zodat het onmogelijk bleek deze te bedijken en terug te winnen indien niet eerst de polder van St.-Anna en de schor of gors van Ketenisse zouden bedijkt zijn.

Hierin was begrepen het begroesde land gelegen tussen de oude dijk lopend van Liefkenshoek naar St.-Antoniushoek (westwaarts) en de *'coppure'* van Kallo (gat van de Parel) oostwaarts het gat buiten de dijkage houdend.

55 M.J. Wolters, zie 14 - pag. 129 e.v.

56 M.J. Wolters, zie 14 - pag. 145 e.v.

Buiten de toelating om in te dijken werd hier ook voorzien in verschillende privilegiën, vrijheden en exemptiën.

Op 9 januari 1614 verkregen de gelanden het octrooi van de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden *'tot indyckinge van de polders van den Doel, St.-Annen Polder ende schorre van Ketenisse.'*⁵⁷

Dit octrooi was een gevolg van de onderhandelingen die gevoerd werden tussen de gelanden en de Staten van Zeeland te Middelburg.

Zoals reeds gezegd, vormde de aansluiting van de nieuwe zeedijk aan de contrescarp van het fort Liefkenshoek een van de belangrijkste elementen in de besprekingen.

Enerzijds had men het standpunt van de grondeigenaars die de onkosten van deze dijk niet wilden dragen omdat volgens hen de Staten voor de inundatie alle schuld troffen, en gronden wederrechtelijk hadden toegeëigend om er het fort op te richten.

Anderzijds wensten de Hollanders niets beter dan de bestaande situatie te behouden, gezien de strategische waarde van een inundatieterrein tot dekking van het fort. Het was dan ook normaal dat aan beide zijden toegevingen werden gedaan.

Volgens het octrooi wilden de supplianten indijken rond het fort Liefkenshoek en hiervoor 6.000 gulden betalen voor het maken van de contrescarpen en 100 gulden per jaar voor het onderhoud ervan.

Omdat van de 4.100 gemeten in de polder van Doel nog slechts 2.400 gemeten dijkbaar waren en in Kallo van de 2.900 gemeten nog amper 1.500 gemeten overbleven, dit met bijvoeging van Ketenisse (600 gemeten), besloten de Staten-Generaal zich akkoord met de supplicatie. Zij vaardigden uit dat *'de dycken van wedersyden ghebracht ende ghesloten sullen moeten worden aen de contrescarpen van het fort Liefkenshoek opte hoochte ende swaerte*

van den gheconcipeerden dyck'. Eveneens werden privileges toegekend.

Over deze bedijking vermeldt Jacobus Ermerins in 'Eerste stichting en lotgevallen van sommige plaatsen ten Oosten en Westen der Schelde gelegen'⁵⁸ ondermeer:

'Paus Pius de V, by eene Bulle van den 26 Oktober 1569 waar in den Doele vrijdom van Tienden gegeven wordt, zegt, dat deze landen, te dien tijde, met'er zee gemeen lagen, en omtrent 200 jaren dus gelegen hadden: welker bedijking eerst in 't jaar 1593 voor een deel, den Ouden Doel genaamd, is voltrokken, en het overige deel eerst ten jaare 1614 droog gemaakt, nevens de Polders St.-Anna en Keetenisse.'

Hier dienen we echter een voorbehoud te maken. We weten dat in 1404 de polder bij de St.-Elisabethsvloed overstroomde.

In 1431 werden zekere schorren door Filips, hertog van Boergondië, verkocht en toelating tot herindijking gegeven. In deze inpoldering was de zuidelijke helft van de Doelpolder (met Kleine Doelpolder) begrepen.

In 1530 bij de St.-Felixvloed begaven de dijken van de Doelpolder.

In 1531 werd een plakkaat uitgevaardigd om de drijvende landen in te dijken. Nochtans waren de aangevatte werken tevergeefs omdat in november van 1532 een storm en hoge vloed het gebied nogmaals blank zette.

In 1567 verleende Filips II een octrooi tot bedijking van de Doelpolder.

Het te bedijken gebied bestond uit de schorren (noordelijke helft van de Doelpolder) die lagen vóór de reeds in 1431 ingedijkte polders (zuidelijke helft van de Doelpolder) en met inbegrip van de Luyspolder.

⁵⁷ M.J. Wolters, zie 14 - pag. 153 e.v.

⁵⁸ Jacobus Ermerins, zie 4 - pag. 35

De polder die hieruit ontstond was merklijk groter dan de huidige Doelpolder, omdat deze in het noorden veel verder reikte dan nu, t.t.z. tot aan de toen bestaande Noordpolder.

De oorspronkelijke Luyspolder kan gesitueerd worden gedeeltelijk in de huidige Hertogin Hedwigpolder en het overige deel in het Verdronken Land van Saaftinge.

De door het octrooi en bedijking van 1567 ontstane en door de Farnèseoverstromingen verdwenen polder is thans opgenomen in de Prosperpolder en een klein deel in de Hertogin Hedwigpolder. Later gaf men hieraan de naam *'Ouden Doel'*.

Na in 1585 tijdens de belegering van Antwerpen geïnundeerd te zijn geweest, werd op 15 augustus 1593 door de Staten-Generaal een octrooi verleend om de *'Hoogen Doel'* in te dijken met een zomerdijk.

Het betrof slechts een klein stuk land van 350 gemeten tussen het *'Kerkegat'* en de *'Grote Adere'*, wat kan beschouwd worden als voorbereiding of eerste fase tot de definitieve indijking die plaats had in 1614.

Wanneer Ermerins spreekt van *'Ouden Doel'* gebruikt hij waarschijnlijk abusievelijk deze benaming en bedoelt hij hiermee ongetwijfeld *'Hoogen Doel'*. Verder houdt hij blijkbaar geen rekening met de herindijking na het octrooi van 1567.

Volgens hem schijnt de Doel al vóór het jaar 1369 droog gelegd te zijn geweest, maar dadelijk *'ingebroken'*. Deze toestand zou zo gebleven zijn. Dit verklaart de aanhaling *'dat deze landen te dien tijde (1569) met'er zee gemeen lagen, en omtrent 200 jaren dus gelegen hadden.'*

Dat de inpoldering van St.-Anna niet verliep zoals de ingelanden verhoopt hadden, was te wijten aan de

bezetting van de forten Liefkenshoek en de Parel, respectievelijk door Hollandse en Spaanse troepen.

Een soort *'niemandsland'* werd gecreëerd bestaande uit een waterlinie tussen beide forten waardoor een volledige indijking onmogelijk werd.

--

In het vooruitzicht van een mogelijke hervatting der vijandelijkheden na het beëindigen van het Twaalfjarig Bestand werden door Spanje nog opgericht:

1. de forten van Verrebroek en Kallo;
2. hier tussenin:
 - a. bij Verrebroek: het fort Haesop;
 - b. bij Kallo: de schans Steenland;
3. in de Borgerweertpolder in de bocht van de Schelde: het fort Isabella.

In 1615 werden heringedijkt de polders: Rode Moer, Saligem, Extensie en St.-Gillis.

In 1616: Turfbanken en Hoog Verrebroek.

In 1619: Beveren als gevolg van een octrooi verleend door de aartshertogen Albrecht en Isabella⁵⁹.

Omtrent 1622: Vrasene⁶⁰.

In 1617 werd weliswaar een octrooi verleend tot herindijking van de polder van Kieldrecht, maar bij het terug uitbreken van de oorlog na het bestand werd alle werk stopgezet⁶¹.

Vanaf die datum tot aan de Vrede van Munster in 1648 hadden er geen herindijkingswerken meer plaats.

Een kaart van Claes Jans. Visscher dd. 1628⁶² en getiteld *'Pas-caert vande ghelegetheyt vande Schans te Santvliet'* en een kaart van Guiljelmus Blaeuw dd. 1635 getiteld *'Tabula Castelli ad Sandflitam qua simul inundati agri, alluviones, fossae, alvei, quae Bergas ad Zomam et Antverpiam interjacent, annotantur'*⁶³ (figuur 5), tonen

⁵⁹ Kummer, zie 2 – pag. 39

⁶⁰ J. Schramme, *Des Polders* – pag. 268, Bruxelles 1904

⁶¹ R. Van Gerven, zie 15 – pag. 31 e.v.

⁶² Claes Janssonius Visscher, *Pas-caert vande ghelegetheyt van de Schans te Santvliet; vertoonede de verdroncken overwaterde Landen, en de kreeken oft killen in en door de selve tussche Bergen op den Zoom en Antwerpen* dd. 1628, Stadsarchief Antwerpen n° 64 B/6

⁶³ Guiljelmus Blaeuw, *Tabula Castelli ad Sandflitam qua simul inundati, agri, alluviones, fossae, alvei, quae Bergas ad Zomam et Antverpiam interjacent, annotantur*, Koninklijke Bibliotheek SIH5315 en III B III 8834

een landschap waarin volgende polders droog staan:

- Doel, St.-Anna en Ketenisse, Beveren, Borgerweert en Melsele;
- Vrankendijk, Namen- Duvershoek- Molen- Middel-Speelmans- en Speyerspolder.

Een zelfde versie vindt men bij Pieter Verbist met zijn '*Nieuwe Caert*' dd. 1638. Tevens bemerkt men hierop een droog staande polder van Verrebroek⁶⁴ (figuur 6).

In 1640 tekende dezelfde auteur een '*Nieuwe Caert van Hulster Ambacht*' waarop men dezelfde gegevens over het betrokken gebied weervindt⁶⁵.

De Nieuwe Graauw of Melopolder werd in 1643 ingedijkt. Slechts na herindijkingen in 1684 en 1687 zou deze polder zijn huidige vorm krijgen.

Tegenaan het Verdrongen Land van Saaftinge was de polder begrensd door de huidige dijk tussen Paal en Graauw en een dijk tussen Graauw en Zandberg, op de plaats waar nu de Graauwsche Kreek is gelegen⁶⁶.

D.W.C. Hattinga kopieerde in 1746 enkele kaarten van H. Pierssens die opgenomen werden in zijn '*Atlas van Staats-Vlaanderen*'. Zij vertonen de inpoldering met aanduiding van de percelen der verkaveling.

De huidige Melo-en Willem Hendrikpolder vormen één geheel en zijn niet gescheiden door een binnendijk⁶⁷.

64 Verbist Pieter, *Nieuwe Caert vande Ghelegentheit vande Oost en Wester Schelde, vertoonende ock de verdrongen overwaterde Lande nieu aengewassen schoren, en de kreek oft killen in en door de selve tussche Bergen en Antwerpen, soo het nu is, 1638*. Koninklijke Bibliotheek C. fe P. IV B III 8789

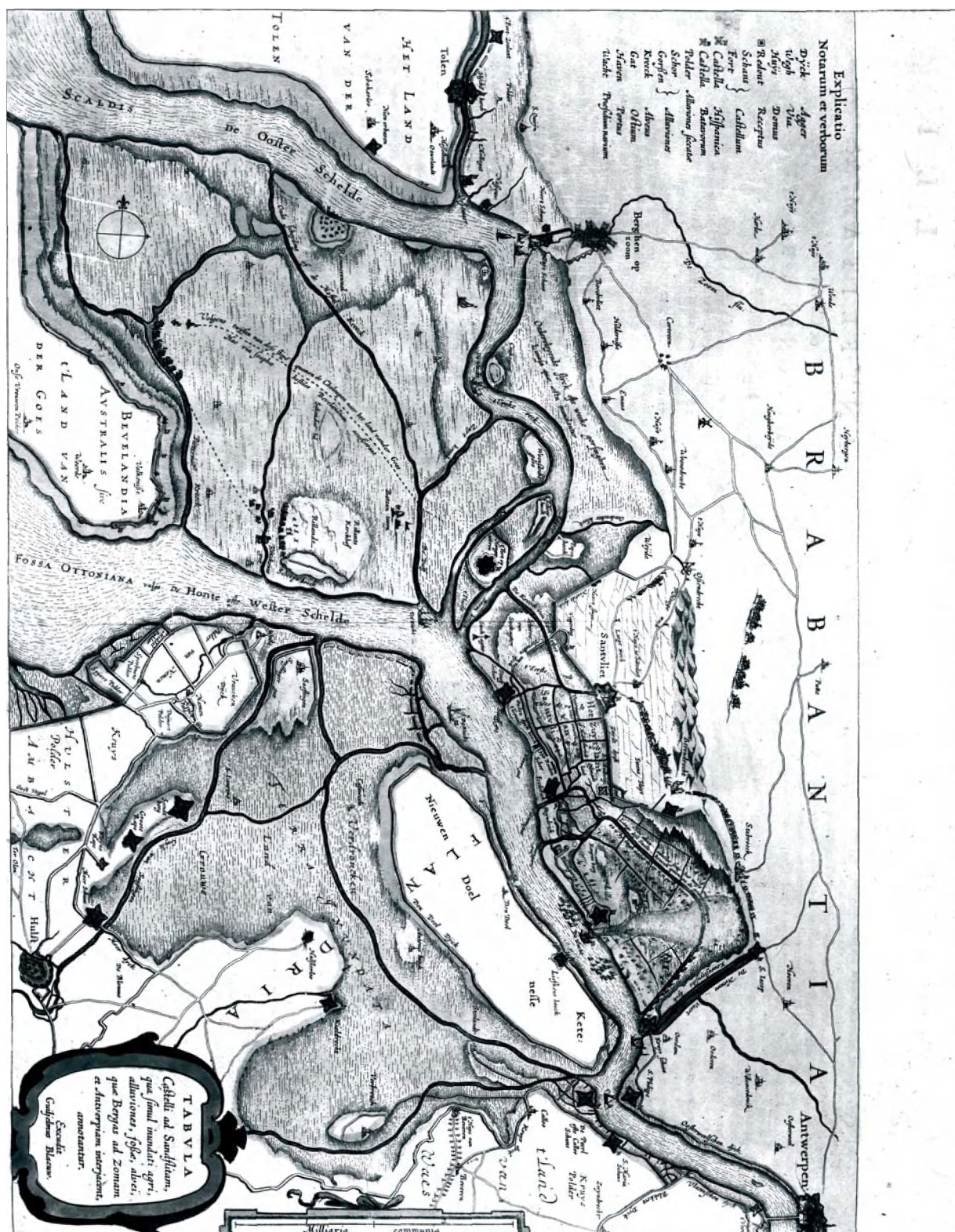
65 Pieter Verbist, *Nieuwe Caert van Hulster Ambacht met de nieu Dijkage tusen Hulst en 't Sas van Ghent*.

Met al de Forten en Redoute Vertoonende mede het Balliuschap van 't Landt van Waes - Anno 1640. Rijksarchief Gent n° 713

66 K.J.J. Brand, *De geografische ontwikkeling van Oost Zeeuwsch-Vlaanderen en de invloed hiervan op de waterstaatkundige toestand*, (concept. 1968) pag. 5

67 D.W.C. Hattinga, *Atlas van Staats Vlaanderen, Deel V 19-20-23-24-28*. Algemeen Rijksarchief 's Gravenhage

figuur 5

figuur 6

1.3 Van 1649 tot 1829

Op 2 september 1649 werd door Filips IV, Koning van Spanje, een octrooi verleend tot herdijking der polders *'genaamd St.-Anna, St.-Antonius, St.-Nicolaes en Haendorp (Aendorp) bij Calloo'*. In dit octrooi was, alhoewel niet zo uitdrukkelijk vermeld, eveneens de Kieldrecht polder begrepen waarvoor het octrooi van 1617 nog steeds geldig was.

Uit deze bedijking ontstond de huidige Kallo polder (1653). De polders Aendorp en St.-Niklaas werden gedeeltelijk erin opgenomen.

Een kaart van Jan Bale geeft een zeer duidelijk beeld weer van de nieuwe indijking en verkaveling.

Het is een kaart getekend in 1654 in opdracht van de prelaat van de abdij van St.-Pieters bij Gent, maar gekopieerd van kaarten vervaardigd in 1652 en 1653 door de Vinalmont⁶⁸ (figuur 7).

Uit de *'Caerte ende metinge vanden nieuwen Polder van Callo, begrijpende sekere gedeelten vande oude Polders van St.-Anna, St.-Nicolas, Aendorp, Verbrouck, Keetenisse ende alle andere aenhoorende polders'*, blijkt zeer afdoende de verlegging der dijken, de verdwijning of annexatie van sommige oude polders en de vorming van de totaal nieuwe Kallo polder.

De polder van Kieldrecht kwam eind 1653 klaar en werd op 24 oktober 1654 verkaveld. Vanaf die datum duikt de nieuwe naam *'Vredepolder'* op, waarschijnlijk omdat door de vrede in 1648 gesloten, de herindijking mogelijk werd.

Een kaart van dezelfde auteur dd. 2 april 1655 geeft ons de situatie na de verkaveling. De Groot Kieldrecht polder en de Vredepolder vormen één geheel⁶⁹ (figuur 8).

Ondertussen hadden de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden op 5 april 1650 een octrooi verleend tot *'bedyckinghe van de schorren genaemt het Luys, annex den Doel.'* Hierin werd bedongen *'dat de dyckagie binnen den tyt van drie jaren naer het verleen van het octroy sal moeten voltrocken wesen, by pene van verlies van de concessie van 't octroy.'*⁷⁰

Op 17 september 1659 werd door Filips IV een octrooi verleend dat aan de eigenaars van de nieuwe polder van Kallo de toelating gaf een uitwateringssluis te vernieuwen waardoor kleine schepen in en uit de polder zouden kunnen varen. Bovendien werd hen toegestaan een tol te heffen op bepaalde waren tot dekking van de kosten.

Van de gelegenheid werd gebruik gemaakt om de impetranten te wijzen op de verplichting van onderhoud en herstelling van de contrescarpen van het fort De Parel en de hoofden en rijsbermen gelegen tussen dit fort en het fort St.-Marie⁷¹.

In 1663 werden zekere schorren, liggend buitendijks de polder van Melsele tegenaan de Schelde, ingedijkt.

De polder kreeg de naam Krankeloon⁷².

Op 9 maart 1667 werd door Karel II van Spanje een octrooi gegeven tot indijking van de Arenberg polder⁷³.

Wat in te dijken viel werd bepaald in de supplicatie van de Hertog van Arenberg en mede-eigenaars nl. de *'slycken, blieken ende gossingen, liggende gemeyne met de zee binnen de Heerlijckheyt van Kieldrecht, den eersten vertoonder competerende tusschen de dyekagien vanden Doel, Deurganck, Calloo ende Vredepolders, groot ontrent vier duysent gemeten.'*

68 Jan Bale, Kaart van de polders van Kallo en St.-Anna-Ketenisse, dd. 1654, naar een kaart van de Vinalmont 1652-1653, *'Caerte ende metinge vanden nieuwen Polder van Callo, begrijpende sekere gedeelten vande oude Polders van St.-Anna, St.-Nicolas, Aendorp, Verbrouck, Keetenisse ende alle andere aenhoorende polders.'* Rijksarchief Gent n° 440

69 Jan Bale, Kaart van de Vredepolder en Groot Kieldrecht polder, dd. 2 april 1655. Rijksarchief Gent n° 714

70 M.J. Wolters, zie 14 - pag. 181 e.v.

71 M.J. Wolters, zie 14 - pag. 195 e.v.

72 Kummer, zie 2 - pag. 47

73 M.J. Wolters, zie 14 - pag. 198 e.v.

De verdere tekst geeft een idee van de wijziging in het landschapsbeeld:

'Alsoo dese dyekagie haer is bestrekende ten deele in den polder van Handorp, ten deele in den gene van St. Anne, ende oock inden polder van St. Anthonis Suyt ende Noort, mitsgaeders den ouden polder...'

Bovendien werd voorzien in de afwatering van de nieuwe polder.

'... Dat de wateren van desen polder sullen vermogen te suëren, 't zij door den Doorganck, den polder van den Doel, den Vreden polder, oft door den polder van Calloo naer de beste gelegentheit...'

De indijking zou nochtans nog geruime tijd aanslepen.

Op 21 juni 1674 ontvingen George Nollet en Catharina Hustyn, weduwe van Jan Beke en consorten, die door koop de schorren van Melsenbroek verkregen hadden, bij octrooi toelating om tot indijking over te gaan⁷⁴.

Een klein gedeelte van 80 gemeten was al van een zomerdijk voorzien. Deze bleek echter onvoldoende om overstromingen te beletten. Van de andere kant wenste men de diepte van de stroom te behouden, die naar men vreesde, bij inundaties zou kunnen wijzigen. In hetzelfde jaar werd tevens de polder Royal ingedijkt⁷⁵.

Op 26 maart 1677 verlengde Karel II van Spanje met 25 jaar de reeds verleende octrooien voor de polders van Kallo, St.-Anna, Ketenisse, Doel, Luys, Paardeschor, Verrebroek, Beverenbroek, Vrasene, Kioldrecht, St.-Gillis en Krankeloon⁷⁶.

Uit het verzoekschrift van de supplianten blijkt dat al deze polders op dit tijdstip ingedijkt waren, inbegrepen de Paardeschor.

'Reçeu avons l'humble supplication et requeste des adhérités des poldres libres de...'

--

Toen de polders stilaan weer hun normaal uitzicht verkregen, brak de 26ste januari 1682 nogmaals een zware noordwestenstorm los, gepaard gaande met een hoge vloed. Talrijke dijken braken door en praktisch al de ingedijkte landen inundeerden. De belangrijkste bres werd in de dijk van Kallo geslagen.

Volgens Tobias Guthberleth R.G. stonden de Nieuwe en Oude Doel, Kallo- en Melselepolders blank⁷⁷.

Van den Bogaerde Jr. citeert dat buiten de Kallopolder tevens de polders van Beveren en Verrebroek dreven⁷⁸.

Ook waren de polders van Borgerweert, Kioldrecht, St.-Anna, Ketenisse en de Luyspolder overstroomd.

In een verhaal van J.D.H. Van Uden ontleend aan *'den Hollantschen Mercurius'* van het jaar 1683 leest men:

*'... De Polder van Borgerweert, met de Dorpen Swyndrecht, Melsen en Beveren; mitsgaders en Polders van Basel, Rupelmonde en het meeste gedeelte van 't Landt van Waes; en de Polder van Callo, Kioldrecht, van den Doel, St.-Anna, Ketenisse en het Luys, braecken mede door, zoo dat in dat gewest een groote ellende is geweest en veel Menschen en Beesten zijn verdroncken...'*⁷⁹

74 M.J. Wolters, zie 14 – pag. 218 e.v.

75 Kummer, zie 2 – pag. 47

76 M.J. Wolters, zie 14 – pag. 222 e.v.

77 Tobias Gutberleth, zie 7 – pag. 343

78 J.A.J.L. Van den Bogaerde, zie 9 – pag. 3

79 J.D. H. Van Uden, *Grote overstroming van 26 januari 1682. Annales de la Soc. d'émulation de Bruges 1932 – vol. 72 – pag. 168 e.v.*

figuur 7

figuur 8

In augustus van hetzelfde jaar was de bres in de dijk van Kallo gedicht en de droogmaking van de polders, met uitzondering van de polder het Luys, volgde weldra hierop.

In 1684 en 1687 kwamen er dijkdoorbraken voor, nl. in de Klein- en Groot-Kieldrechtspolder en Melospolder (Nieuwe Graauw).

Herbedijkingen grepen telkens het jaar van overstroming plaats. Hierdoor kregen de Melo- en Willem Hendrikpolder hun huidige vorm⁸⁰.

Kaarten van D.W.C. Hattinga uit de eerder aangehaalde *'Atlas van Staats-Vlaanderen'* geven een overzichtelijk beeld van de heringedijkte polders met uitgevoerde verkavelingen. Ze zijn getiteld:

1. *Kaarte van de Melospolder met vermelding '... voor so veele is herdijkt ten jare 1684...'*
2. *Kaarte der Wilhelm Hendrik en Kleyn Kieldrechtspolder* (boven- en onderstuk) met gewagmaking van: *'conform aan de kaarte van mijn vader zaliger gemaakt ten jare van de bedijkinge 1687...'*⁸¹

In het jaar 1688, ruim 20 jaar na het verlenen van het octrooi tot indijking, kwam de Oud-Arenbergpolder klaar.

Op 21 augustus 1688 werden de conditiën bepaald waarop men de *'landen begrepen inde nieuwe dyckagie van Kieldrecht, Callo etc. gheseydt den polder van Arenbergh'* zou verkavelen.

Hierin waren begrepen: gedeelten van St.-Anna – Kieldrecht, van St.-Anna – Kallo, van Aendorp onder Kallo en van Aendorp onder Kieldrecht en Verrebroek.

Verder nog delen van de oude polder, van de polders van Kieldrecht gelegen onder dezelfde jurisdictie, van St.-Antonius Zuid en St.-Antonius Noord, beide gelegen onder de jurisdictie van Kieldrecht⁸².

Een situatietekening van Baudewyn Speelman dd. 1703 affirmeert de wijzigingen die deze inpoldering in het landschapsbeeld teweeg bracht⁸³ (figuur 9).

Ten noorden bleef een gedeelte land, liggend tussen de oude *'Meulendijk'* en de nieuwe dijk tussen Hulsterlo en St.-Antoniushoek, onbedijkt.

Het betrof hier respectievelijk een gedeelte van het oude *'Veensche Moer'* en van St.-Antonius Noord, die later in de Nieuw-Arenbergpolder zouden opgenomen worden.

In 1697 werd de Luyspolder verlaten.

In de *'Reflexions pour les Adheritez & Interessez du Poldre de Lillo cum annexis, pour prouver que leur demande pour la prolongation des leurs primitifs octrois est conforme à l'Equité & la Justice distributive'* van 1737 vinden we hierover:

*'... comme il est arrivé au Poldre de Leus l'an 1697, inondé lequel estant encore dans son Octroy, s'est trouvé abandonné par les Propriétaires: A cause que l'Entretien des Diques importoit plus, que les Revenus.'*⁸⁴

In 1703 werd door de *'Verkorting'* (liniedijk) de Grote Doelpolder van de Kleine Doelpolder gescheiden. (Kaart van W.T. Hattinga dd. 1746)⁸⁵.

⁸⁰ K.J.J. Brand, zie 66 – pp. 5 en 14

⁸¹ D.W.C. Hattinga, zie 67 – Deel V – n° 36-38-39

⁸² M.J. Wolters, zie 14 – pag. 229 e.v.

⁸³ Baudewijn Speelman, *Caerte figurative van de bedyckinge vanden Polder van Arenbergh* dd. 1703. Rijksarchief Gent n°s 450 en 726

⁸⁴ *Réflexions pour les Adheritez & Intéressez du Poldre de Lillo cum annexis, pour prouver que leur demande pour la prolongation des leurs primitifs Octrois est conforme à l'Equité & la Justice distributive* dd. 1737. Rijksarchief Antwerpen – Archief van de Polder van Lillo C.A. n° 1212 – pag. 6

⁸⁵ W.T. Hattinga, *Schelde by Lillo en naast aangelegen landen, gemaakt door W.T. Hattinga* dd. 1746, *Atlas van Staats-Vlaanderen* dd. 1751. Rijksarchief Middelburg

--

Na het sluiten van het Verdrag van Munster in 1648, dat een einde stelde aan de 30-jarige godsdienstoorlog en aan de 80-jarige oorlog tussen Noord en Zuid bleef de toestand nog erg gespannen.

De Hollanders legerden een garnizoen op Liefkenshoek maar dienden het fort Spinola tussen De Klinge en Kieldrecht te slechten. De Spanjaarden moesten van hun kant het fort De Parel ontmantelen. Dit betekende het einde van De Parel I.

Tijdens de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) herbegon de militaire bedrijvigheid. De polder van Ketenisse werd door middel van de sluizen blank gezet. Een kaart van Fricx E.H. getiteld '*Carte très particulière du Pays de Waes, ou sont marquée les lignes depuis Anvers jusques a Gand*' dd. 1706 maakt hiervan melding⁸⁶.

Door de markies van Bedmar werd in 1702-1703 een defensieve linie aangelegd tegen Zeeuws-Vlaanderen.

Een nieuw fort De Parel (II) werd opgetrokken ten noorden van de Melkader, dit in tegenstelling met het ontmantelde fort dat ten zuiden ervan lag. Het oude fort kan gesitueerd worden in de schor bij de huidige afwateringssluizen.

Van der Spriet, kapitein van de cavalerie, tekende op 31 juli 1765 een kaart van de polders van Kallo en Verrebroek, gekopieerd van een kaart van

J.B. Manderschaidt dd. 1738 en gemeten door Van Landeghem op 28 januari 1713⁸⁷ (figuur 10).

Hierop is de situatieverandering van het fort De Parel zeer goed waar te nemen.

De '*Bedmar-linie*', zo genoemd naar de ontwerper, is in het huidige landschap nog duidelijk merkbaar. Ze liep van het nieuwe fort de Parel langs de noordelijke dijk van de Kallopolder, over St.-Antoniushoek en langs de dijk van de Oud-Arenbergpolder met de nog niet ingedijkte schorren van de Nieuwe-Arenbergpolder tot het fort van Kieldrecht.

Vandaar volgde ze de scheidingsdijk tussen de Groot- en Konings Kieldrecht polders tot het fort St.-Jan in de omgeving van De Klinge om hier het kanaal van Hulst te bereiken.

Als ondersteuning van deze linie werden nog aangelegd: de schansen Kalishoek, Crevecoeur en Dwars-in-de-Weg. Tussen De Klinge en Kieldrecht werd het Spaanse fort Spinola ingeschakeld en een nieuw fort '*Bedmar*' gebouwd.

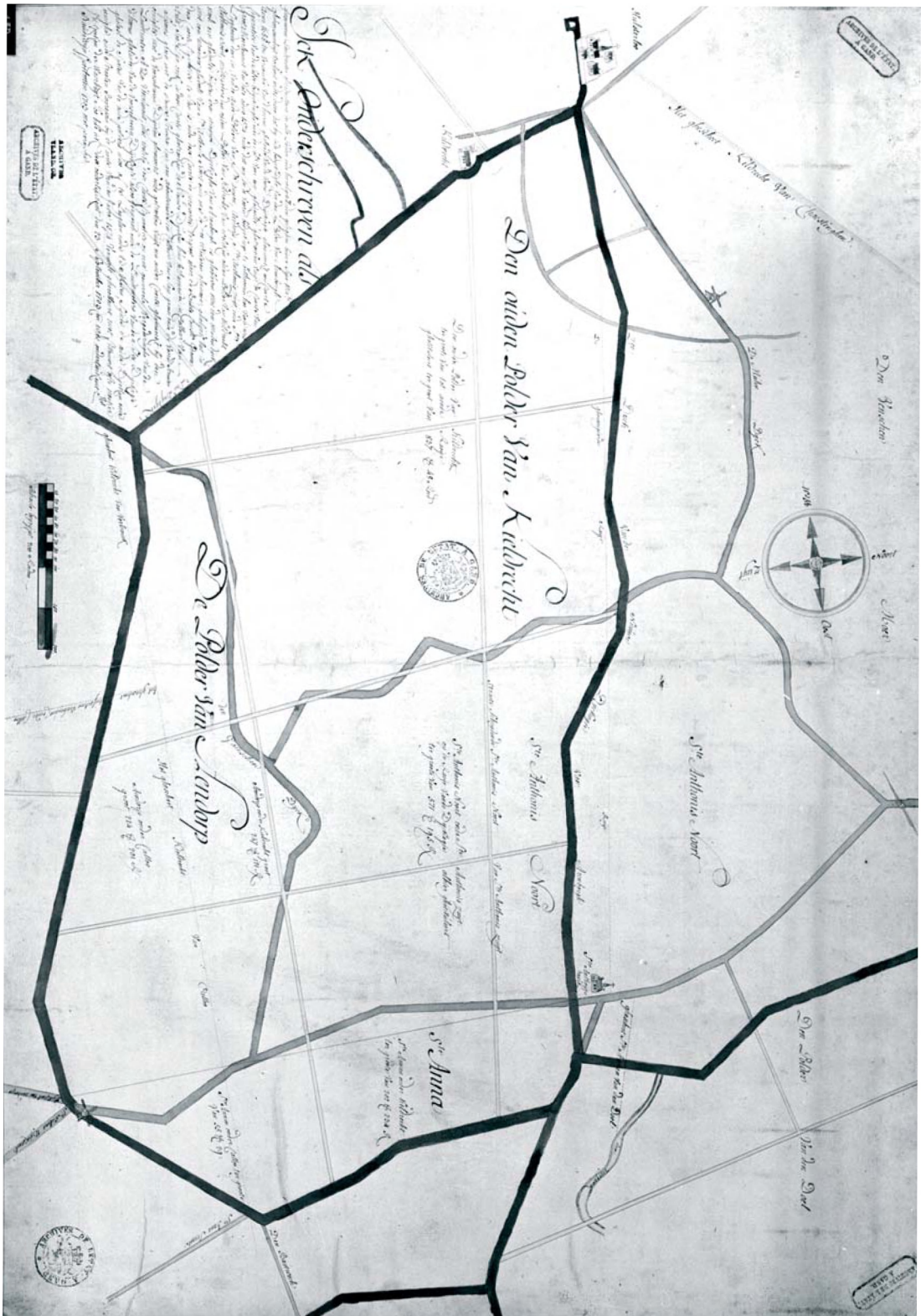
De Linie werd door Frans-Spaanse eenheden verdedigd. Bij de daaropvolgende schermutselingen verwisselden forten of schansen vaak van bezetter.

In 1713 bij de vrede van Utrecht kwam een einde aan alle militaire activiteit.

86 E.H. Fricx, *Carte très particulière du Pays de Waes, ou sont marqués les Lignes depuis Anvers jusques a Gand*, dd. 1706. Rijksarchief Gent n° 435 en 2220

87 Van der Spriet, *Kaart van de 'Prochien van Kieldrecht, Verrebrouck en Callo'* dd. 31/7/1765. Rijksarchief Gent n° 443

figuur 9

--

In het jaar dat het Barrièretractaat tussen Keizer Karel VI van Duitsland, Engeland en de Republiek der Verenigde Nederlanden, tegen Frankrijk gesloten werd, nl. in 1715, verwoestte op 3 maart een noordwesten storm de sluis in de contrescarp van het fort Liefkenshoek. Hierdoor overstroonden de Kleine Doelpolder en de polders van St.-Anna en Ketenisse⁸⁸.

Uit een anonieme kaart, getiteld '*Carte du Poldre de Paerde Schoor du Doel et autres voysins*' dd. 20 september 1738, blijkt dat ook de Paardeschor geïnundeerd was.

In de '*renvoy*' onder punt 2 vermeldt de auteur '*Le Paerde Schoor Polder, depuis l'inondation en 1715 se veoit ainsy quand la marée est basse*'⁸⁹.

Een kaart van D.W.C. Hattinga dd. 1746 maar gekopieerd van een kaart van Ricquere van 1710⁹⁰ vermeldt: '*Etat du Peerdeschoore poldre avant l'inondation de l'annee 1715*'.

Volgens een kaart van dezelfde auteur dd. 1746 maar weerom gekopieerd van oudere kaarten nl. van W.T. Hattinga (1740) en De Waal (1739) zou de verlaten Luyspolder weer overstroemd zijn geweest⁹¹.

Door deze storm geraakte ook de polder van Namen en aanliggende polders onder water, waardoor ze in 1717 verlaten werden.

Voornoemde '*Reflexions*' zeggen in dit verband

'Comme aussi le Poldre de Namur inondé l'an 1715, lequel, ne pouvant obtenir des Etats de Zélande aucune Franchise ou Octroy (dans la créance que les Propriétaires n'auroient point abandonnez leurs Terres).

Et a esté laissé par les Habitants & Intereszez commun avec la Mer, & entièrement abandonné sans espoir d'estre jamais redigé contre l'opinion des susdits Etats.

Et nonobstant que les Etats Generaux ont offert aux intereszez un Octroy perpetuel. Ils ont vendu les materiaux des leurs maisons, granges, & estables, & abandonnez le Poldre l'an 1717.'⁹²

Op een kaart van D.W.C. Hattinga van 1746, deel uitmakend van de al geciteerde Atlas van Staats-Vlaanderen, wordt in de Polder van Namen aangeduid: '*Polder van Namen in den jare 1715 met 't dorp Namen en Fort St.-Anna geïnundeerd*.'⁹³

Waren verder nog drijvend: de Speelmanspolder en de Middelpolder.

De overige '*satellietpolders*' waren al verloren gegaan.

Op 12 april 1719 werd in Den Haag een octrooi verleend aan de eigenaars in de Vredespolder (Kioldrechtspolder).

Door de scheiding van Noord en Zuid en de grens die in 1665 werd vastgesteld, viel een gedeelte van het land van Kioldrecht onder de bevoegdheid van de Staten.

Omdat in feite de herindijking eerder geschiedde, kan men dit octrooi dan ook beschouwen als een zuivere financiële aangelegenheid. Er werden meer voordelen en privileges toegekend.

Buiten eigenlijke dijkwerken waarmee waarschijnlijk verstevigings- en verzwaringswerken bedoeld werden, handelt het octrooi slechts over aanpassings- en verbeteringswerken o.m. het maken van sluizen, bruggen enz.⁹⁴.

Op 23 juli 1738 stelt J. Van Goethem op verzoek van de '*Hoog Baljuw en Hoofd Schepen van het Land van Waas*'

88 Jacobus Ermerins, zie 4 - pag. 51

89 Anonieme kaart, '*Carte du Poldre de Paerde Schoor du Doel et autres voysins*' dd. 1738. Algemeen Rijksarchief C. & Pl. man. n° 412

90 D.W.C. Hattinga, Paardeschorre Polder dd. 1746. Rijksarchief Middelburg, Atlas van Staats-Vlaanderen

91 D.W.C. Hattinga, Den Polder het Luys dd. 1746. Rijksarchief Middelburg Atlas van Staats-Vlaanderen

92 Reflexions, zie 84 - pp. 6 & 7

93 D.W.C. Hattinga, Kaart n° 9 (omstreken Verdrongen Land van Saaftinge) dd. 1746. Rijksarchief Middelburg, Atlas van Staats-Vlaanderen

94 M.J. Wolters, zie 14 - pag. 258 e.v.

een figuratief plan op van *'de polder den Doel en vande omliggende bevloeyde schorren en slycken Peerdeschorre, het Luys, en bevloeyde schorren onder Kildregt'*⁹⁵ (figuur 11).

Dit plan geeft een zeer getrouwe voorstelling van de ingedijkte landen op dit tijdstip.

De Paardeschor en de Luyspolder zijn drijvend.

De Staten Kioldrecht en de Konings Kioldrecht polders zijn gescheiden door de Koningsdijk die een deel van de scheidingslijn vormt tussen de Landen van Waas en die van Staten Bodem.

De Koningsdijk kan in de Kioldrecht polders gesitueerd worden in rechte lijn tussen de forten Bedmar en Verreboom.

De oostelijke dijk van de Konings Kioldrecht polder werd ten zuiden van Kioldrecht in haakvorm aangelegd, wegens twee aanzienlijke wielen die men niet gedicht had.

Merkwaardig is de ligging van St.-Antoniushoek. De driehoek die hier op te merken valt wordt enerzijds gevormd door de Arenbergse zeedijk en de Doelse zeedijk (beiden tegenaan het Verdrongen Land van Saaftinge), en anderzijds door de Kallose dijk en St.-Antoniusdijk.

Bij de herindijking van de St.-Annapolder die na de overstroming van 1715 plaats had werden de inbraakgeulen rond het fort Liefkenshoek met een soort kraagdijk afgesloten. Hij staat op de kaart als *'verkorting'* aangeduid.

Ten slotte valt aan te stippen dat geen enkel overblijfsel van het fort de Parel I te bespeuren valt.

--

Met de oorlog tegen Maria-Theresia van Oostenrijk zetten de reeks kunstmatige inundaties zich voort. Op 11 juni 1745, na zich meester te hebben gemaakt van Gent, lag het Land van Waas open voor de Franse troepen.

Op aanraden van de Hollanders werden de polders van Kallo-Melsele en Borgerweert op 13 september 1745 bij middel van de opengezette sluizen volledig overstroomd⁹⁶.

In 1747 veroverden de Fransen Sluis, IJzendijke en Sas-van-Gent en belegerden Axel en Hulst. Alhoewel de Kleine Doel- en St.-Annapolders onder water waren gezet, werden de forten De Parel en Liefkenshoek ingenomen, respectievelijk op 24 en 25 april.

Bij de vrede van Aken, in 1748 gesloten, herwonnen de zo beproefde polders een tijdelijke rust. De droogmaking van hun polders was telkens vlug gebeurd maar noodzakelijke onderhouds- en verbeteringswerken waren onontbeerlijk.

--

Op 9 september 1757 stemde Maria-Theresia in met een voortzetting of verlenging van het octrooi geaccordeerd aan de polders van Kallo, Beverenbroek, Verrebroek, Vrasene, Kioldrecht, Arenberg, St.-Gillis, Rodemoer, Saligem, Turfbanken en Krankeloon⁹⁷.

95 F. Van Goethem, *Plan figurative van de polder den Doel en vande omliggende bevloeyde schorren en slycken Peerdeschorre, het Luys en bevloeyde schorren onder Kildregt* dd. 1738. *Algemeen Rijksarchief C. & P. man. n° 441*

96 Kummer, zie 2 - pag. 58

97 M.J. Wolters, zie 14 - pag. 265 e.v.

figuur 11

Buiten diverse vrijdommen en privileges werd het turf-steken verboden voor gelijk wie zonder toelating van de afgevaardigden van de polders.

Op 29 november 1780 overleed Maria-Theseria en ze werd opgevolgd door Jozef II.

Deze streefde ernaar de Schelde te heropenen. Sinds de vijandelijkheden in 1584-1585 was de Schelde geblokkeerd en deze sluiting was bekrachtigd bij het verdrag van Munster in 1648.

Toen in 1784 een Oostenrijks schip de blokkade trachtte te doorbreken werd het door de Hollanders met hevig geschut beschoten.

Als tegenmaatregel bracht de keizer een leger op de been dat de Hollanders zou aanvallen. Deze openden echter de sluizen waardoor de polders van Doel en van Kallo onder water liepen. Bij het verdrag van Fontainebleau in 1785 werden de onderlinge geschillen bijgelegd.

De forten Kruisschans en Frederik Hendrik op de rechter Scheldeoever dienden afgebroken te worden, en de forten Lillo en Liefkenshoek aan de keizer overgedragen. Ook begon men het fort De Parel II te ontmantelen. De Schelde bleef echter gesloten.

Omdat de dijken bij de onderwaterzetting van de polders onbeschadigd bleven, waren de landen vlug drooggelegd.

Een jaar voordien nl. in 1784 werden de polders Nieuw-Arenberg en Nieuw-Kieldrecht ingedijkt.

Volgens een kaart van een onbekende auteur dd. 15 januari 1767⁹⁸ (figuur 12) zou op 11 september 1729 door de landvoogdes aartshertogin Maria-Elisabeth

reeds een octrooi verleend geweest zijn tot herindijking van het geïnundeerde gebied, liggend vóór de Oud-Arenbergpolder en grenzend aan de Doelpolder. Het tracé van de aan te leggen dijk stemde grotendeels overeen met de projectie van de nieuwe dijk van de Nieuw-Arenbergpolder door Lippens en De Bruyn in 1780⁹⁹.

Eerstgenoemde kaart werd vervaardigd op aanvraag van de hertog van Arenberg voor octrooi tot herindijking van de gronden in de richting van de Scheldemonding.

In 1783 werd met de 'dijkagie' begonnen en in 1784 voltooid.

Hattinga W.T. of zonen vervaardigde in 1784 een 'Kaarte van de Dykagien van Kieldrecht en Arenberg' A° 1784¹⁰⁰ (figuur 13).

In hetzelfde jaar verscheen een gelijkaardige kaart van de hand van Hattinga D.W.C., getiteld 'Kaarte figurative der Nieuwe Dyckagie van Kieldrecht Staaten Bodem, enden Arenberg Keysers Bodem.'¹⁰¹

Uit beide kaarten blijkt dat het indijkingsproject van Lippens en De Bruyn volledig aangenomen werd.

In 1790 overstroomde de Doelpolder nogmaals. Een spoedige herindijking belette echter verdere uitbreiding.

--

Na de slag van Fleurus in 1794 trokken de Engelse en Hollandse legers zich in allerijl op Antwerpen terug.

Niettegenstaande de polders van Borgerweert, Melsele, Kallo, St.-Anna en Ketenisse door middel van de sluizen onder water waren gezet om de opmars van de Franse troepen te stuiten ontruimden ze toch de stad.

98 Anoniem, Carte appartenant à la rescription du 15 janvier 1767 sur demande du duc d'Arenbergh pour Octroy afin de Rédiquer les terres inondées vers l'Embouchure de l'Escaut. Algemeen Rijksarchief C. & P. n° 410

99 Lippens & De Bruyn, 'Kaarte Figurative van een Gedeelte van Staeten en Coninginnens Kieldrecht, alsmede vanden polder van Arenberg: met de daer tegens liggende Schorren ende Bieken, Soo als alle de Selve hun actueel bevinden, waer op de nieuwe Geprojecteerde Dijkagie Dyck is gestippelt en met Geel geschaduweet alles naer voorgaende gedaene metinge.' (25e july 1780) Algemeen Rijksarchief G. & P. man. n° 2653

100 Hattinga W.T. of zonen, Kaarte van de Dykagien van Kieldrecht en Arenberg A° 1784. Algemeen Rijksarchief C. & P. man. 5796

101 D.W.C. Hattinga, Kaarte figurative der Nieuwe Dyckagie van Kieldrecht Staaten Bodem enden Arenberg Keysers Bodem. January 1784. Rijksarchief Gent n° 1860

Reeds vóór het sluiten van het traktaat van Den Haag in mei 1795, waarbij België bij Frankrijk werd ingelijfd en de vrije doorvaart op de Schelde werd bedongen, waren de polders terug drooggemaakt.

In 1804 vatte men het plan op de polder van Saaftinge in te dijkten. Een project werd in de maand november opgesteld. Het kreeg de steun en goedkeuring van de hoofdingenieur Aubert en werd in 1805 uitgevoerd¹⁰² (figuur 14).

--

In de nacht van 14 op 15 januari 1808 overstroonden bij een geweldige storm en uitzonderlijk hoge vloed¹⁰³ de Krankeloon- en Royalpolders¹⁰⁴. Met alle beschikbare middelen werd gewerkt ter vrijwaring van de polders van Kieldrecht en Kallo, waarin men uiteindelijk zou slagen.

Een wet van 22 november 1808 stelde ten behoeve van de noodlijdende polders 230.000 Fr. ter beschikking tot herstel der dijken. Hiervoor werden twee centiemen op de belastingen afgeestaan¹⁰⁵.

--

Toen Napoleon het gros van zijn leger naar Oostenrijk had overgebracht meenden de Engelsen de tijd rijp om Antwerpen te veroveren.

In augustus 1809 bezetten ze Walcheren en Zuid-Beveland.

Om Antwerpen beter te kunnen verdedigen werden door middel van de sluizen nogmaals de polders van Borgerweert, Melsele, St.-Anna en Ketenisse blank gezet.

Verrast door de weerstand van de Fransen werd de expeditie afgelast. In september werd bevel tot inscheeping gegeven.

Amper terug drooggemaakt werden dezelfde polders en om dezelfde redenen op bevel van Generaal Carnot in 1814 onder water gezet.

Of al deze waterellende niet voldoende was, overstroomde een springvloed de polders Krankeloon en Royal op 2 maart 1820. De herindijking geschiedde nochtans in hetzelfde jaar. In 1825 inundeerde de Royalpolder nogmaals, maar de schade was vlug hersteld.

--

Tijdens het Frans bewind werden wegens de Engelse dreiging op Antwerpen volgende forten gebouwd, omgebouwd of versterkt:

1. Vlaams Hoofd werd uitgebouwd en versterkt;
2. Fort St.-Hilaire in vervanging van het vroegere fort Isabella;
3. batterie Napoleon in de omgeving van het oude fort De Noord;
4. enkele kleine forten ter ondersteuning van het Vlaams Hoofd.

Na het Franse regime, toen Antwerpen in handen van de Hollanders kwam, slechtten deze de kleine ondersteuningsforten en richtten het fort van Zwijndrecht en van Kallo op.

102 Anoniem, *Caarte figurative van de schorren gelegen voor Kieldrecht met het Project der bedeykinge*. Rijksarchief Gent n° 1892

103 Achiel Pauwels, *De oorsprong van de Belgische polderwetgeving*, pag. 55

104 Kummer, zie 2 - pag. 62

105 J.A.J.L. Van den Bogaerde, zie 9 - pag. 55 voetnota

1.4 Van 1830 tot heden

Hoewel het Congres van Wenen bepaalde dat beide landen verenigd werden, bleek de onverenigbaarheid van België met Holland en brak op 25 augustus 1830 de Belgische omwenteling uit. Bij de aftocht van de Hollanders uit Brussel in de richting Antwerpen, liet het garnizoen dat in het kasteel van Antwerpen gelegerd was, de polder van Borgerweert overstroomden in oktober 1830, dit door het sluiten van de sluizen waardoor de afwatering van deze polder onmogelijk werd.

Enkele dagen later werden de sluizen van het fort Liefkenshoek opengezet, met het gevolg dat de Kleine Doelpolder en een gedeelte van de polders van St.-Anna en Ketenisse overstroomd werden.

Toen in augustus 1831 Willem I met een aanzienlijk leger ons land andermaal binnenviel, werden de binnendijken rond het fort Liefkenshoek doorgestoken, waardoor gans de polders van St.-Anna en Ketenisse blank kwamen te staan.

Door de vernietiging van de sluizen nabij het fort De Parel, inundeerden de Hollanders de polder van Kallo. Eveneens werd de binnendijk tussen de polders van Kallo en Ketenisse doorgestoken ter hoogte van het fort De Parel.

Over het kasteel van Antwerpen werd de Scheldedijk doorgebroken, waardoor het lot van de Borgerweertpolder bezegeld was.

Noordwaarts Pijp Tabak werd daarop een bres in de Scheldedijk geslagen, waardoor de polder van Melsele inundeerde.

De Blokkerdijk die de polder van Melsele en deze van Borgerweert scheidde werd op verscheidene plaatsen doorgestoken. Dit gebeurde ook met de dijk die de polders van Melsele en Kallo scheidde.

Het overstromingsgebied strekte zich uit over de polders Kleine Doel, St.-Anna, Ketenisse, Kallo, Melsele en Borgerweert en bestreek in totaal 3.280 ha.

In september 1831 begon men al met de droogmaking van de polders van Kallo, St.-Anna en Ketenisse behalve het gedeelte dat in de 'kraagdijk' viel rond het fort Liefkenshoek.

Omdat de Blokkerdijk wel op 6 plaatsen doorgestoken werd, duurde de herstellingswerken en de droogmaking van de polder van Borgerweert en Melsele een weinig langer. Aanbesteed op 20 oktober 1831 dienden ze op 1 december voleind.

In november 1832 toen de Fransen al tot St.-Niklaas waren doorgestoten, werd de 'kraagdijk' rond het Fort Liefkenshoek door de Hollanders op 3 plaatsen opnieuw doorgestoken. Hierdoor ontstond de zoveelste inundatie van de polders van St.-Anna en Ketenisse. De Hollanders die zich in het fort van Burcht hadden verschanst weigerden zich over te geven en lieten de sluizen springen, waardoor ook de polder van Borgerweert aan het water werd prijsgegeven.

Op 24 december 1832 eindigden de vijandelijkheden en drie dagen later vatte men al de herindijkingswerken aan. In januari 1833 waren ze beëindigd¹⁰⁶. De andere polders volgden weldra hierop met uitzondering van de polders van St.-Anna en Ketenisse die tot 1839 onder water bleven¹⁰⁷.

Een kaart van H. Lehon van 1833 en getiteld 'Carte des forts des deux rives de l'Escaut' affirmeert enkele van de kunstmatige inundaties.

1. Het gebied binnen de 'kraagdijk' van het fort Liefkenshoek: rayon du Fort inondé.
2. Polder van St.-Anna en polder van Ketenisse: submergé en novembre 1832.
3. Doelpolder (Kalishoek) of Kleine Doelpolder: submergé en 1831¹⁰⁸.

¹⁰⁶ U.N. Kummer, *Essai sur les travaux de fascines et la construction des digues*. (1849)

¹⁰⁷ J. Leper, *Kunstmatige inundaties in maritiem Vlaanderen 1316-1945*. Tongeren 1957. – pag. 177

¹⁰⁸ H. Lehon, *Carte des forts des deux rives de l'Escaut*. dd. 1833. Koninklijke Bibliotheek IVB Escaut Inf. 1833 - III 8836

--

Bij een hoge vloed in februari 1837 werden de dijken van de Borgerweertpolder erg gehavend. Hierdoor liepen buiten deze polder nog de polders Kleine Doel, St.-Anna en Ketenisse onder water. Bij een proces-verbaal voor herindijking van 1837 werden de dijken hersteld, samen met de binnendijk rond het fort Liefkenshoek (met uitzondering van St.-Anna en Ketenisse).

Een kaart van J. Teichman (1837) toont de geïnundeerde polders. De aanliggende polders Grote Doel, Nieuw-Arenberg, Oud-Arenberg en Kallo staan droog¹⁰⁹.

--

De tweede helft van de 19de eeuw kenmerkte zich door een uitzonderlijke rust voor de polderbewoners. Het is dan ook niet te verwonderen dat een reeks indijkingen elkaar opvolgden. In 1847 werd het Nederlandse en Belgische gedeelte van de Prosperpolder bedijkt.

Hiervoor werd op 25 juni 1846 een koninklijk besluit uitgevaardigd, toelating verlenend aan '*S.A.S. le duc d'Arenberg*' '*à endiguer, conformément au plan et au cahier des charges arrêtés par Notre Ministre des travaux publics, les schorres qu'il possède sur le territoire de la commune de Kieldrecht, en avant des polders de Saftingen, du Nouvel-Arenberg et du Doel*'. Deze autorisatie werd toegestaan onder voorbehoud dat de afwatering van de polder van Saftinge, die normaal langs de sluizen van Kallo geschiedde, haar natuurlijke loop zou hernemen en op de Schelde zou plaats hebben, dit door het nieuw ingedijkte land en op kosten van de verzoeker¹¹⁰.

Na de indijking werd er de naam Prosperpolder aangegeven.

Op 20 augustus 1847 werd door Wiecking J. en Hoeykens D. een kaart getekend, getiteld: '*Kaart van den Prosper Polder benevens de voorliggende Slikken toebehoorende aan het Doorluchtig Huis van Arenberg*'.¹¹¹

In 1851 geven beiden een gelijkaardige kaart uit maar nu werden de verkavelingspercelen aangegeven¹¹² (figuur 15).

Uit de twee kaarten blijkt duidelijk dat het Belgisch en Nederlands gedeelte als één geheel werden ingedijkt.

Eveneens in 1847 werd de Louizapolder bedijkt.

Op 28 oktober 1850 werd door een koninklijk besluit aan de heren C. Van Craenbroeck, J. Hertsens en J. Jacobs toelating verleend om de Paardeschor met een zomerdijk te omringen.

Volgens het lastenkohier bedroeg de totale te bedijken oppervlakte: 64 ha 31 aren 20 centiaren¹¹³.

Bij de algemene vergadering van 16 september 1851 associeerden zich de polders Roedemoer, Turfbanken, Saligem en Sint-Gillis-Broek en bij koninklijk besluit van 2 september 1852 werd deze associatie bekrachtigd. De gezamenlijke oppervlakte van deze 4 polders bedroeg 1.166 ha 30 a. 80 ca.

Het doel ervan werd in art. 1 van het eerste kapittel bondig omschreven: '*De reeds bestaende associatie der vier voornoemde polders heeft voor oogwit de uitvoering van de werken van onderhoud en afwatering van gemeen belang, en bezuiniging van administratiekosten*'.¹¹⁴

In 1852 werd de Van Alsteinpolder bedijkt en in 1862 de Kleine Molenpolder.

109 J. Teichman, *Plan général des rives de l'Escaut à l'entour des forts de Lillo et de Lievekenshoek* (1837). Algemeen Rijksarchief C. & P. 5800

110 M.J. Wolters, zie 14 - pp. 528 & 529

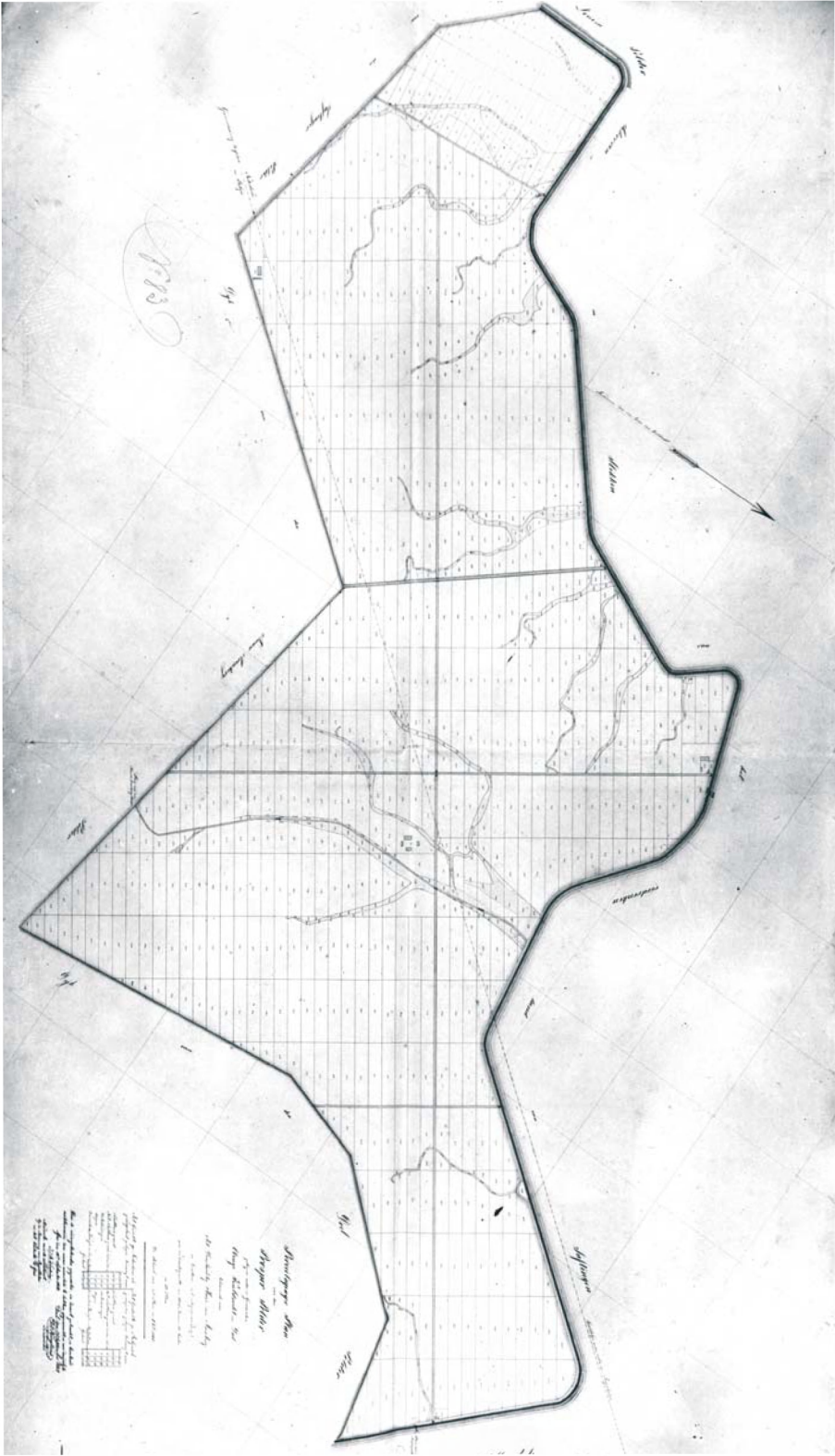
111 Wiecking J. & Hoeykens D., *Kaart van den Prosper Polder benevens de voorliggende Slikken toebehoorende aan het Doorluchtig Huis van Arenberg* dd. 1847. Algemeen Rijksarchief - Fonds Arenberg C. & P. n°848

112 Wiecking J. & Hoeykens D., *Perceelsgewijze Plan van den Prosper Polder gelegen onder de Gemeenten Clinge, Kieldrecht en Doel, toebehoorende aan het Doorluchtig Huis van Arenberg* dd. 1857. Algemeen Rijksarchief - Fonds Arenberg C. & P. n° 850

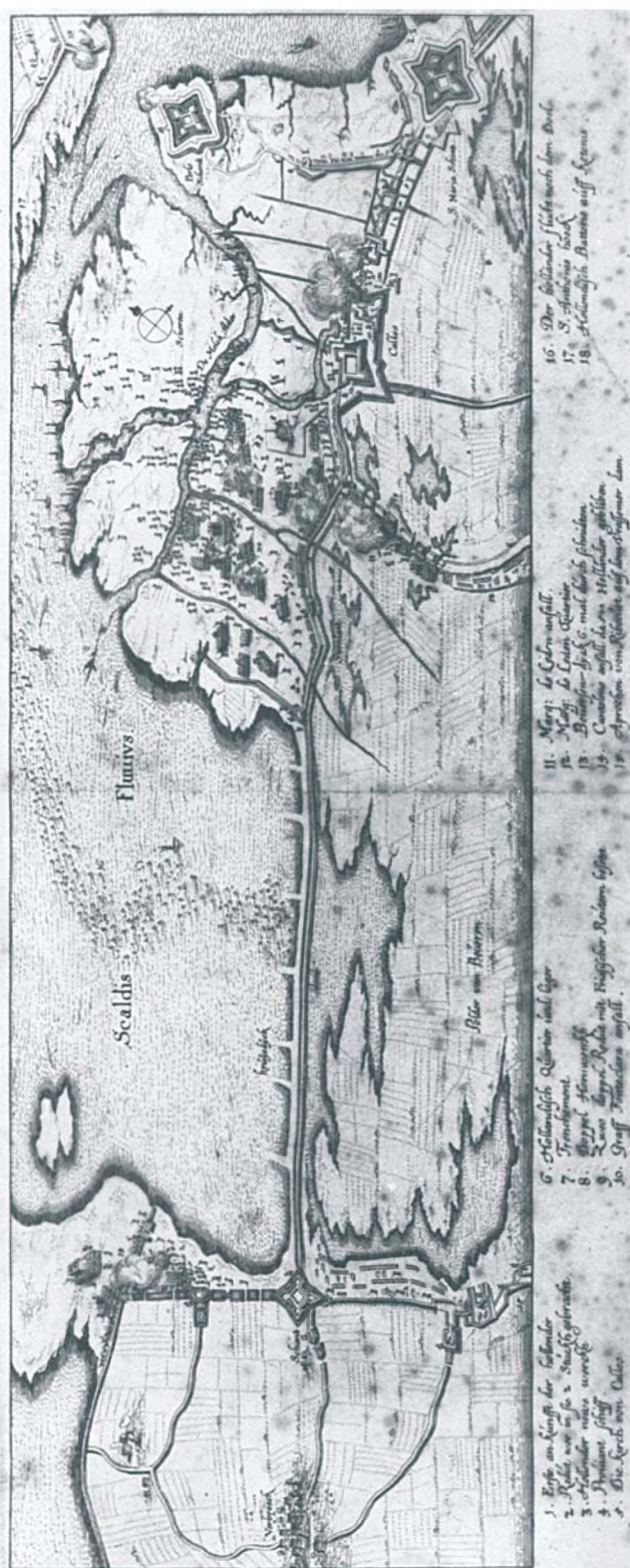
113 M.J. Wolters, zie 14 - pag. 547 e.v.

114 M.J. Wolters, zie 14 - pag. 566 e.v.

figuur 15

figuur 16

--

Toen in het begin van de 2de helft van de 19de eeuw Antwerpen als 'nationale vesting' werd verkozen, kreeg het fort St.-Marie een belangrijke plaats toebedeeld. Het zou een vooruitgeschoven bolwerk worden ter verdediging van de Schelde en een centralisatiepunt van de versterkingen in het Land van Waas.

De aanpassingswerken werden op initiatief van Brialmont in 1855 aangevat en rond 1861 voltooid. Daarna volgde de herbouwing van het fort De Parel dat in 1870 tot een der moderne forten kon gerekend worden. Kleine versterkingen vulden de verdedigingslijn aan.

Omdat de verschillende polderbesturen met gemeenschappelijke problemen af te rekenen hadden die in gemeen overleg een oplossing dienden te krijgen voor o.m. de gebrekkige ontwatering, werden bij K.B. van 28 maart 1872 volgende polders verenigd: Kallo, Beveren, Vrasene, Verrebroek, Oud-Arenberg, Konings-Kieldrecht, Saaftinge, Turfbanken, Saligem, St.-Gillis en Rodemoer. De oppervlakte van al deze polders samen bedroeg 7.938 ha.

In 1897 bedijkte men de Koningin Emmapolder en in 1907 besloot men de reeks met de bedijking van de Hertogin Hedwigpolder.

Intussen had men op 12 maart 1906 te kampen gehad met een hevige storm met uitzonderlijk hoge vloed. Verscheidene polders werden hierdoor overstroomd:

1. De Paardeschor.

Omdat het hoogwater een peil bereikte van +7m38 en de Scheldebijken zich daar slechts op een peil van $\pm 7m30$ à 7m45 bevonden, drong het over de kruin van de laagste dijken en inundeerden de polder. Bij laagwater nochtans liep het water door de ontlastingslus terug buiten. Omdat de dijk toch gehavend bleek waren herstellingswerken noodzakelijk.

2. Polders Royal, Krankeloon en Melsele.

Hier spoelde het water eveneens over de dijken maar veroorzaakte verscheidene zware dijkdoorbraken, niet alleen in de Scheldebijk maar ook in de binnendijken; tussen de verschillende polders werden bressen geslagen.

In de polders Royal en Krankeloon werden er zelfs 16 genoteerd.

In de maand april van hetzelfde jaar waren de polders al opnieuw drooggemaakt.

3. Een klein gedeelte van de Borgerweertpolder.

Hier ook stroomde het water over de dijken en veroorzaakte schade aan de Scheldebijk ter hoogte van het Vlaams Hoofd.

De wijk St.-Anna stond onder water.

Afwaarts het fort van Burcht begon de buitenzijde van de dijk in te vallen, wat bij uitbreiding de volledige inundatie van de Borgerweertpolder voor gevolg zou gehad hebben. De hoeveelheid water die door de reeds gevormde bres binnenstroomde was echter zo gering dat het gemakkelijk in het Galgenweel kon afvloeien. De herstellingswerken waren al vóór 10 april uitgevoerd¹¹⁵.

--

Men bleef van overstromingen gespaard tot 10 februari 1944, toen door oorlogsomstandigheden de polders nogmaals onder water kwamen te staan.

Op deze datum werden door de Duitsers de sluizen langs de linker Scheldeoever gesloten gehouden met het doel de Verenigde Polders van het Land van Waas en de polders van Melsele, Doel, Ketenisse, St.-Anna, Arenberg- en Prosperpolder te laten invloeien met zoet binnenwater.

115 H. Gellens - L. Van Brabant - J. Melotte - A. Weyts - J. Pierrot, *La marée-tempête du 12 mars 1906 dans le bassin de l'Escaut-maritime. Annales des Travaux Publics de Belgique ne série T. XIII fasc. 1 fevr. 1908*

Omdat deze maatregel onvoldoende bleek werden de sluizen tweemaal per etmaal, een tijdje, en dit gedurende een viertal dagen, opengezet om het zoute Scheldewater de polders te laten binnendringen.

Hierna werden ze onverwachts terug gesloten en hierdoor konden vele hectaren land van het water gespaard blijven.

De toestand zag er uit als volgt:

- werden gedeeltelijk of grotendeels overstroomd: de polders: Sint-Gillisbroek, Kieldrecht, Saligem, Turfbanken, Vrasene, Oud-Arenberg, Kallo, Melsele, Ketenisse, Kleine- en Grote Doel en Beveren.
- werden niet geïnundeerd: de polders van Hoog Verrebroek, St.-Anna, Nieuw-Arenberg en Prosperpolder.
- In het Nederlands gebied werden eveneens gedeeltelijk of grotendeels overstroomd: de polders van Alstein, Melo, Willem Hendrik, Nieuw- en Klein-Kieldrecht (volledig).

In september 1944 bij de terugtocht der Duitse troepen werden aanstonds de sluizen bij laagwater opnieuw geopend waardoor het water na 4 à 5 dagen was teruggetrokken.

--

De laatste stormvloed van 1 februari 1953 (Ignatiusvloed), die velen zich nog zullen herinneren, richtte enorme schade aan, zowel in Nederland als in België. Naast de talrijke mensenlevens die er te betreuren vielen (meer dan 1800 in Nederland) was de materiële schade niet te overzien.

Uit het feit dat men zich in de springvloedperiode bevond en door de uitzonderlijke lange duur van de stormwind in

een constante richting, werd het water van de Noordzee in de Schelde krachtig opwaarts gestuwd. Hierdoor ontstond een uitzonderlijk hoogtij. Het water spoelde over de kruinen van de dijken, deed inzakkingen ontstaan en bressen werden geslagen. Deze bressen breidden zich weldra uit tot werkelijk catastrofale afmetingen.

Langsheen de Schelde en haar bijrivieren deden zich meer dan honderd inzakkingen voor en het aantal bressen in de dijken liep ver boven de 200 op^{116 117}.

Langs de linker Scheldeoever noteerde men dijkdoorbraken te Kallo en aan Pijp Tabak (Zwijndrecht). Deze laatste was veruit de belangrijkste. Ze had een breedte van 135 m en een diepte van 21 m onder de kruin^{118 119}.

Deze en andere bressen zoals die in de militaire dijk, deden de Melselepolder onder water lopen. Toen dit over de Melseledijk sloeg, liep de polder van Beveren gedeeltelijk onder. Een bres werd daar nochtans vermeden¹²⁰.

De toestand kan als volgt worden weergegeven:

1. ter hoogte van Pijp Tabak drie bressen:
 - twee secundaire reikten tot aan de schorre;
 - bij de meest afwaartse (zie hoger) werden dijk en schorre volledig doorbroken;
2. in de omgeving van het fort St.-Marie:
 - gedeeltelijke dijkdoorbraken links en rechts van de daar bestaande sluis;
3. dijkdoorbraken langs de militaire dijk over een lengte van 110 meter en in de Blokkersdijk;
4. ten zuiden van het fort De Parel, verschillende dijkbreuken tot aan de Schorre;
5. in de potpolder van Ketenisse:
 - twee doorbraken tot aan de schorre;
 - verschillende betonplaten (kruinverhogingen) werden doorbroken;

116 R. Declerck, *De stormvloed van 1 februari 1953. Rede uitgesproken bij de opening van de gewone zitting van de Provincieraad op 1 oktober 1953* - pag. 6

117 G. Willems Prof. ir., *Inleiding bij het artikel 'De stormvloed van 1 februari 1953'* verschenen in het *Technisch Wetenschappelijk Tijdschrift* jg. 22 n° 12 dec. 1953 - pag. 261

118 R. Declerck, zie 116 - pag. 6

119 G. Willems Prof. ir., zie 117 - pag. 262

120 F. Snacken, *De stormvloed van 1 februari 1953 in het Land van Waes. De Melselepolder vóór en na de overstroming.* *Natuurwetenschappelijk Tijdschrift* 37 (1955) - pag. 194

6. in de polder van Ketenisse een dijkbreuk tot aan de schorre en een strook waar de schorre vrij ernstig werd aangetast;
7. in de Paardeschor, enkele doorbraken in de kruinverhogingen (betonplaten) en dijkbreuken tot aan de schorre¹²¹.

In de polders van Melsele en Kallo die volledig over een oppervlakte van 2.500 hectaren overstroomd waren werden de herstellingswerken onmiddellijk aangevat.

Op 28 april was de militaire dijk gedicht en de 25ste juni zou de laatste met aarde gevulde zak in de bres van Pijp Tabak gelegd worden¹²².

De volledige herindijking van de polder van Melsele gebeurde in de periode van 6 februari 1953 tot 27 juli 1953.

De bressen in de dijken van de polders van Kallo, St.-Anna en Ketenisse, die oorzaak waren van de inundaties van dit gebied, werden gedicht in de periode 2 februari 1953 tot 7 februari 1953¹²³.

In Nederland had in het overstromingsgebied, Zeeuws-Vlaanderen het minst te lijden. In de Kleine Molenpolder werd een bres van 50 meter lengte geslagen, waardoor deze polder geïndeerd werd. Daarop bezweken de binnendijken die deze, de Kruispolder en de Melopolder, scheidde. Buiten de hierdoor veroorzaakte bres, ontstond in de Melopolder nog een tweede, nl. in de Scheludedijk, waardoor ruim de helft van de polder overstroomd werd.

De bres in de dijk tussen de Kleine Molenpolder en Kruispolder had een lengte van ca. 30 m. Door dit inbraakpunt en door de doorbraken in de zeedijk, vooral ter hoogte van Baalhoek, werd de Kruispolder volledig geïndeerd. De dichtingwerken lieten echter niet lang op zich wachten.

Op 7 februari stond de Melopolder al droog. Op 14 februari volgde de Kruispolder, na dichting van de geslagen bressen op 3 en 4 februari.

Ten slotte slaagde men erin op 1 maart de resterende Kleine Molenpolder droog te maken¹²⁴.

121 Gegevens van de dienst der Zeeschelde, Ministerie van Openbare Werken

122 R. Becam, *Fermeture de la Brèche 'Pijp Tabak'*

123 Gegevens van de dienst der Zeeschelde, Ministerie van Openbare Werken

124 Rijkswaterstaat & Kon. Ned. Meteorologisch Instituut, *Verslag over de stormvloed van 1953*, 's Gravenhage 1961 - pp. 251-254-255

2 het polder-landschap

Het poldergebied ligt meestal op het niveau tussen +2 en +4 m N.K.D. Het is niet geaccentueerd en is bijna volkomen vlak.

Slechts langs de oevers van de gecolmateerde krekens is het niveauverschil enigszins duidelijker waarneembaar. Deze plaatsen liggen algemeen 0,5 tot 1,50 m lager dan het omliggende gebied. In enkele gevallen, bij oeverwalvorming, kan deze 2 m bedragen¹²⁵.

Ongeveer even laag liggen de uitgeveende gronden. Het zijn geheel vergraven gronden langs de oevers van de kreekgeulen die een lagere ligging kregen door het uitgraven van het veen.

Het verschil in hoogte tussen de verschillende polders hangt vooral af van de tijd waarin ze ingedijkt werden. Hoe langer een polder geïndeerd bleef, hoe langer sedimentaanvoer door het inbraakpunt heeft kunnen plaats hebben en hoe dikker de laag poldermateriaal werd¹²⁶.

De overstromingen en de erop volgende in- of herindijkingen brachten grote wijzigingen teweeg in het polderlandschap. Niet alleen hebben ze een diepgaande invloed gehad op de bodemgesteldheid, maar ook op het stromingsmechanisme van de Schelde die in haar nieuw kunstmatig begrensde loop, haar bergingsvolume zag verminderen door het kwijtraken van haar natuurlijke overstromingsareaal, waardoor een verhoogde vloedstand geschapen werd.

Een ander gevolg van de indijkingen was de versnelde sedimentatie buitendijks. Het hierdoor ontstane slikgebied werd door kleine en enge geulen doorkruist die

de aanslibbing bevorderden, het reliëf in gunstige zin beïnvloedden en door vorming van een rietvegetatie tot schorre overgingen.

Deze versnelde aanslibbing was opvallend na de indijking van de Kalloppolder in 1653. Ze gebeurde selectief, d.w.z. voor de voet van de dijken zette zich een zwaar kleidek af terwijl er zich naar het noorden toe een hogere zone ontwikkelde vooral uit zand opgebouwd, doorsneden door laag liggende krekens.

Deze evolutie had de indijking voor gevolg van de Oude Arenberg- de Nieuwe Arenberg- en de Prosperpolder respectievelijk in 1688, 1784 en 1847. Ze vertonen allen dezelfde karakteristieken.

--

Het krekens- of geulenstelsel langs de linker Scheldeoever heeft zijn ontstaan te danken, enerzijds aan historische transgressies en anderzijds aan de natuurlijke en de kunstmatige overstromingen die het Scheldegebied vanaf de 14de eeuw teisterden.

Bij de dijkdoorbraken kwamen de Scheldepolders in open verbinding te staan met de getijrivier. Bij opkomend getij stroomde het water met grote snelheid door de geslagen bressen de polder in, binnendijks brede en diepe geulen vormend.

Wanneer de herindijkingen op zich lieten wachten en de polder geruime tijd geïndeerd bleef, werden de gevormde bressen door de herhaalde getijbewegingen uitgeschuurd, de geulen verlengd en diep het polderlandschap ingesneden tot een vertakt geulenstelsel ontstond.

125 F. Snacken, Verklarende tekst bij het kaartblad Beveren-Waas 27 E - pag. 12. Bodemkaart van België

126 M. De Roock & F. De Coninck, Grondsoorten en landschapsbeeld. Synthese van de provincie Antwerpen - pag. 29

Het instromende water bevatte een grote hoeveelheid vaste stoffen, hoofdzakelijk slib en ander sediment afkomstig van de rivier en uit de bres. Deze materialen vulden de polder geleidelijk op.

Terwijl de hoogst gelegen gedeelten bij stroomkentering na hoogwater het eerst aanslibden, schuurden de kreken bij afgaand getij nog uit.

Naarmate de aanslibbing vorderde, verkleinde het bergingsvolume van de polders en verminderden de snelheden in de kreken. Hierdoor gingen, door geleidelijke afname van hun capaciteit, de kreken van opwaarts naar afwaarts verzanden.

Bij brede en diepe geulen duurde het verzandingproces vrij lang. Eer de geslagen bres door aanzanding volledig gesloten werd, verstreken soms honderden jaren. Een specifiek voorbeeld hiervan is het *'Verdronken Land van Saeftinge'* waar deze ontwikkeling nog steeds voortduurt.

Maar wanneer de mens deze bressen bij indijking vroegtijdig ten opzichte van dit verloop dichtte, verzandden de kreken niet volledig en bleven ze als natte depressies in het landschap achter.

Sommige, zoals de Melkader bij Kallo en het Groot Gat in de Kleine Doelpolder, bleven als gedeeltelijk onvolledig gecolmateerde erosiegeulen over om als afvoergracht een nieuwe functie te vervullen voor de overvloedige polderwaters.

3 de krek en geulen

3.1 De Melkader

De Melkader ontstond zeer waarschijnlijk bij de Sint-Elizabethsvloed op 19 november 1404; mogelijk zelfs vroeger.

Het octrooi van 1 oktober 1414 waarbij Jan, hertog van Bourgondië en Graaf van Vlaanderen, de schorren verkocht die zich uitstrekten vóór Melsele, Zwijndrecht, Kallo, Beveren, Verrebroek en Vrasene, vermeldt al deze kreek.

'... que le Scorre de Melcelbrouc, en ce comprins celui de Cawinger-Swert, se commencera à Blockaertzdyne, où jadiz la vièze dicque du dit Scorre fu mise emprès la rivière de l'Escaut et d'illec s'extendra vers le West au long de la dite rivière de l'Escaut jusques sur le havene de Caloo, en alant jusques au fief de Clays Roebosch appelé le Muelendyc et les Scorres qui maintenant y sont et gisent, et du dit havene s'extendra vers West au long de la parfondeur appelé vulgaument en flamenc le Adere, jusques à une place nommé kercgat sur le costé envers le West de l'église de Calo...'

De Melkader heeft zich waarschijnlijk uitgebreid en verdiept tijdens de overstromingen in 1421, 1526, 1530, 1532, 1551 en 1570.

Volgens een kaart van P. De Waele¹²⁷ liep in 1574 de Melkader, die toen nog de 'Adere van Kallo' genoemd werd, vanaf de monding, even ten noorden van Kallo, trapsgewijze in zuidwestelijke richting tot de 'Nederingen

ende Leeghten van Lande van Waes' in de huidige polder van Vrasene. Een kleine aftakking liep nog ten westen van Kallo in zuidelijke richting.

Een kaart van P. Verbist¹²⁸ dd. 1638 toont ons een, voor het grootste gedeelte, gecolmateerde Melkader. Het opwaartse gedeelte bezuiden de 'Cruysdyck' (dijk ten noorden van de huidige polder van Beveren) is verzand.

De loop van de nog openliggende kreek is gewijzigd. Ter hoogte van Kallo buigt hij thans af in noordelijke richting en loopt uit in het geïnundeerde gebied.

Een afbeelding van de slag bij Kallo en Verrebroek om het bezit van de schansen dd. 1638, getekend door een onbekende auteur¹²⁹ (figuur 16), affirmeert deze gegevens.

Volgens Janssonius Joannes met zijn kaart getiteld *'Tabula Castelli ad Sandflitam qua simul inundati agri, alluviones, fossae, alvei quae Bergas ad Zomam at Antverpium interjacent, annotantur'* dd. 1653¹³⁰, zou een belangrijke inbraakgeul ontstaan zijn bij de monding van de Melkader in de Schelde, nl. het 'Perelgat'. Deze kreek strekte zich in de lengte uit doorheen de huidige polders van Kallo, Oud-Arenberg en het zuidwestelijk deel van de Nieuw-Arenberg en zocht verbinding met de Kreek van Kieldrecht (zijarm van het Saaftingergat),

De vraag kan hier gesteld worden nl.: heeft het Perelgat of de Melkader aansluiting gezocht met de kreek van Kieldrecht?

127 P. De Waele, *Caerte ende discriptie figuratief van de Zeedycken van Groot Merschmont...* dd. 1739

naar een oorspronkelijke kaart van 1574. Algemeen Rijksarchief's Gravenhage - Coll. Hingman n° 2985

128 Pieter Verbist, *Nieuwe Caert vande Ghelegentheit vande Oost- en Westerschelde, vertoonende ock de verdroncken overwaterde Lande nieu aengewassen schorren, en de kreeke oft killen in en door de selve tussche Bergen en Antwerpen, soo het nu is*, 1638. Koninklijke Bibliotheek C. & P. IV B III 8789

129 Afbeelding en kaartje van de slag bij Kallo en Verrebroek dd. 1638. De Spanjaarden heroveren de schansen van Kallo en Verrebroek op de Hollanders. Coll. Mr. R. Van Gerven

130 Joannes Janssonius, *Tabula Castelli ad Sandflitam qua simul inundati agri, alluviones, fossae, alvei quae Bergas ad Zomam et Antverpium interjacent, annotantur* dd. 1653. Algemeen Rijksarchief C. & P. n° 442

Na de indijking van de polder van Kallo in 1653 treft men een gans andere situatie aan.

Op een kaart van Jan Bale dd. 1654¹³¹ is er geen sprake meer van het Perelgat noch van een aansluiting van deze geul of van de Melkader met de Kreek van Kiendrecht.

De uitgestrekte Melkader is, zoals door Verbist in 1638 al weergegeven, grotendeels gecolmateerd. Hij wordt begrensd door de dijk van Kallo in het noorden en de dijk van Beveren in het zuiden.

Volgens een kaart van F. Van Goethem dd. 1738¹³² is aan de geografische situatie sinds 1654 bijna geen wijziging gekomen.

De Melkader wordt alleen als afvoergracht gebruikt voor de overvloedige polderwaters. Men ziet hier en daar een 'watergank' die het regenwater afvoert naar de nog niet verzande Melkader.

De Melkader dient thans als afvoergeul voor het water van de polders van St.-Niklaas (Kallo) en Beveren. Dit binnenwater wordt via watergangen en trekgrachten naar de Melkader gevoerd, waar het bij middel van sluizen ter hoogte van de forten De Parel en St.-Marie in de Schelde wordt geloosd¹³³.

Tevens deed de Melkader vroeger ook als afwatering dienst voor de Polder van Saaftinge op Nederlands grondgebied.

Bij traktaat van Gent van 20 mei 1843 werd deze afwatering toegestaan. Zij werd thans zodanig gewijzigd dat de lozing geschiedt door een onderbemaling en gesloten riool aangesloten op de Grote Geul in de Belgische Kiendrecht polder¹³⁴.

--

Toen Alexander Farnèse het, naar hem genoemd kanaal van Parma liet graven, begreep hij zonder twijfel de Melkader als natuurlijke waterweg in zijn plan van

aanleg. De redenen die leidden tot het graven van deze vaart werden eerder uiteengezet.

Volgens geschiedkundige bronnen liet Farnèse eerst de forten St.-Marie op de linker- en St.-Filip op de rechteroever bouwen, vooraleer een aanvang te maken met de constructie van de vlottende brug die de Schelde diende af te sluiten.

Uit dezelfde historische bronnen blijkt dat deze forten nog niet voltooid waren in augustus 1584, noch in een volledig weerbare staat werden gesteld. Op 10 augustus namelijk vielen de Hollanders de werklieden van de Spaanse bevelhebber Mondragon aan, die werkzaam waren aan de bouw van het fort St.-Filip.

In september zou de hertog van Parma persoonlijk ter plaatse gegaan zijn om zich een gedacht te vormen van de omvang der werken.

Op 18 september gaf de stad Gent zich over. Begin oktober liet Farnèse een fort bouwen bij Burcht om de vaarweg door de overstroomde polders veilig te stellen.

Tijdens dezelfde maand veroverde de Staatse bevelhebber Teligny een bruggenhoofd ter hoogte van het Spaanse fort bij Burcht en liet hier op zijn beurt een schans optrekken. Hierdoor werd de doorvaart van de Spaanse konvoien belemmerd en kwam de aanvoer van materialen uit Gent, bestemd voor de Scheldebrug, in gevaar. De dijkdoorsteken te Burcht en te Kallo hadden toen hun rol vervuld en Farnèse werd verplicht zijn bevoorrading langs een andere weg te betrekken. De keuze viel op het graven van een kanaal dat Gent rechtstreeks met Kallo zou verbinden. Verder is algemeen bekend dat de brug voltooid was en de Schelde volledig afgesloten op 25 februari. Hieruit valt te concluderen dat het kanaal tot stand kwam in de periode van oktober 1584 tot 25 februari 1585 en dit bijna gedurende een ganse winter, wat zeer waarschijnlijk de activiteit ongunstig zal beïnvloed hebben.

¹³¹ Jan Bale, zie 68

¹³² F. Van Goethem, zie 95

¹³³ F. Snacken, Verklarende tekst bij het kaartblad Beveren-Waas 27E. Bodemkaart van België – pag. 13

¹³⁴ K.J.J. Brand, zie 66 – pag. 5

De aanleg van de vaart moet nochtans in een zeer korte tijd geschied zijn omdat de uitvoering van het kunstwerk gebonden was aan een wel bepaald en vooropgesteld tijdschema. Het Parmakanaal betekende de oplossing voor een probleem gesteld uit noodzaak, nl. de voltooiing van de Scheldebrug. Deze brug kwam in vier maanden klaar, maar het kanaal bepaalde eigenlijk die tijdslimiet. Weliswaar konden de afmetingen ervan niet vergeleken worden met die van onze huidige kanalen, gezien de kleine omvang en geringe diepgang of tonnage van de toen bestaande schepen. Tevens is het bekend dat de Spanjaarden bij het graven van het kanaal konden rekenen, zij het vrijwillig of gedwongen, op de hulp van de inwoners van het Waasland. Toch dient er aangestipt te worden dat men gedurende deze periode met verschillende werken doende was o.m. het graven van het kanaal, het bouwen van een brug en het oprichten van diverse forten of schansen, zodat het verdelen van de beschikbare werkkrachten onvermijdelijk haar weerslag zal gehad hebben op het rendement.

Het is dus bijna uitgesloten dat een kanaal van ± 15 km in vogelvlucht, in een zo korte tijdsspanne kan gegraven en in gebruik genomen zijn. Daarom ligt het voor de hand dat Farnèsè al bestaande geografische situaties zoals inundatiegebieden, kreken, geulen, welen enz. benut en betrokken heeft in zijn plan van aanleg. Hierdoor werden werk, tijd en arbeidskrachten bespaard.

Thans een reconstructie maken van de loop van dit kanaal, is door de herhaalde wijzigingen in het polderlandschap gedurende bijna vier eeuwen, louter fictief.

Nochtans komt men tot enkele interessante vaststellingen door vergelijking van de beschikbare gegevens nl. enerzijds oude kaarten en anderzijds huidig topografisch materiaal.

Omdat op hedendaagse stafkaarten nog talrijke vermeldingen voorkomen die men nog op oude kaarten aantreft zoals forten, wegen, geulen of kreken enz., zijn grote afwijkingen uitgesloten.

Volgens nog bewaarde oude kaarten o.m. van Verbist¹³⁵, Van Lyere C.¹³⁶ en Borja¹³⁷ liep het kanaal (of vaart) van Parma vanaf de omgeving van Stekene, noordwaarts: Voorhoute, Kemzeke, St.-Gillis-Waas, Vrasene, Beveren en Kallo, maar zuidwaarts Verrebroek. De aansluiting met de Moervaart (arm van de Moer) verzekerde een doorvaart van Gent tot bij Kallo aan de Schelde.

Historische gegevens en ook kaarten vermelden nog dat het kanaal dicht bij het kasteel van Beveren liep (thans nog bestaande resten op de Singelberg) en bij Kallo, gezien van op- naar afwaarts, even noordwaarts afboog, de oude dijk tussen Beverenbroek en de St.-Niklaaspolder kruisend om uiteindelijk ten noorden van het fort De Parel in de Schelde uit te monden.

Verder kunnen voor de tracébeplanning van het kanaal de forten of schansen in aanmerking komen die erlangs werden opgericht, zoals de schans Zillebeke tussen St.-Gillis-Waas en Verrebroek ten zuiden van de vaart.

Na Farnèsè zouden diens opvolgers de verdediging verder uitbouwen met de oprichting van de forten van Kallo en Verrebroek en de schansen Haesop en Steenland.

Het kanaal van Parma had weliswaar toen zijn nut al opgebracht en was als aanvoerweg overbodig geworden, maar kon strategisch als waterlinie een nieuwe rol vervullen.

Andere, al vroeger geciteerde kaarten nl. van Hoeykens, D.F., Lefler J. en P.D. De Waele tonen aan dat de Melkader, ten tijde van Farnèsè, reikte tot aan de Neirlansen- of Maerlanschen dijk ten zuidwesten van Verrebroek, waar hij uitliep in de *'leeghten beloopden met versch water'*, soms genoemd de *'Neederingsen en Leegten van Waas'*.

Uit al deze beschikbare gegevens kan een hypothetisch tracé uitgestippeld worden.

Schepen uit Gent komend, geraakten langs de rivier de Moere, de vertakking naar Stekene en de *'Gentse vaart'*

135 Pieter Verbist, zie 48

136 Johan Van Lyere, zie 49

137 Borja, Kaart van de polders met kanaal van Parma dd. 1724. Koninklijke Bibliotheek - Kaarten en Plannen XIII BUI 2995

tot aan het gehucht *'De Trompe'* ongeveer één km ten noorden van Voorhout (thans overblijfselen van het fort St.-Jan). Van hieruit werd het eigenlijke kanaal in oostelijke richting gegraven. Eerst liep het door een moerassig gebied (Neederingsen en Leegten) dan door de schorren van Verrebroek, Vrasene en Beverenbroek met waarschijnlijk reeds het benutten van het opwaarts gedeelte van de Melkader en ten slotte via de benedenloop van deze ader tot de uitmonding in de Schelde.

Het was aan de monding van het kanaal dat Farnèse, ten zuiden van de Melkader, het reeds besproken fort De Parel liet bouwen.

3.2 De inbraakgeulen rond het oude fort Liefkenshoek

De inbraakgeulen rond het fort Liefkenshoek ontstonden bij de strategische inundaties tijdens de periode 1584-1585, toen de sluizen van het fort opengezet of vernietigd werden.

De belangrijkste geul lag volgens diverse kaarten ten noorden van het fort. Zij drong de polder in langs de oude dijk tussen de Kleine Doel- en de St.-Annapolder en werd door deze polders begrensd.

Twee aftakkingen liepen in zuidelijke richting maar reikten niet verder dan de noordelijke dijk van de polder van Kallo (Fort De Parel – Kalishoek).

Toen op 3 augustus 1613 door de Aartshertogen Albrecht en Isabella octrooi verleend werd om de polder van St.-Anna in te dijken en enkele maanden later, nl. op 9 januari 1614, de gelanden een gelijkaardig octrooi verkregen van de Staten-Generaal, werd een verdere evolutie van deze geulen stopgezet. De nieuwe Scheldedijk sloot aan bij de contrescarp van het fort Liefkenshoek! Nochtans behield het fort, zoals trouwens ook *'De Parel'* een beperkte inundatiezone voor een betere verdediging.

De al vroeger geciteerde kaart van Jan Bale dd. 1654¹³⁸ geeft een uitstekend beeld weer van de situatie van dit geulenstelsel na de doorgevoerde verkaveling in de St.-Annapolder.

Bij de storm die op 3 maart 1715 woedde werd de sluis in de contrescarp van het fort Liefkenshoek verwoest. Als gevolg hiervan overstroonden de polders van Doel, St.-Anna en Ketenisse.

Rondom het fort ontstond een inbraakgebied dat tamelijk belangrijk moet geweest zijn, aangezien bij de herindijking in 1715 een vorm van kraagdijk aangewend werd (St.-Annadijk) ten einde het grootste deel van de St.-Annapolder droog te leggen. Deze dijk wordt op de kaart van J. Van Goethem dd. 1738 aangeduid als *'verkorting'*¹³⁹.

In deze *'verkorting'* was ook de *'Crayenbeek'* (afwaarts gedeelte van de eigenlijke inbraakgeul van 1584-1585) en een groot gedeelte van de meest afwaarts liggende aftakking, begrepen.

De opwaartse aftakking nl. de *'Boom Creke'* was nog niet gecolmateerd en strekte zich nog uit tot aan de dijk tussen St.-Anna-Ketenisse en Kallopolder.

Herhaaldelijk werden de Doelpolder en de polders van St.-Anna en Ketenisse nog door oorlogsomstandigheden geïnuundeerd.

De sluizen van het fort Liefkenshoek hadden hierin telkens een belangrijk aandeel. Soms werden de binnendijken rond het fort nog doorgestoken.

Bij een herindijking zou steeds het gebied binnen de kraagdijk van 1715 vallend het langst op droogmaking wachten.

¹³⁸ Jan Bale, zie 68

¹³⁹ F. Van Goethem, zie 95

3.3 Het Groot Gat of 'Den Deurganck'

Op de huidige stafkaarten, zowel op schaal 1/50.000 als op een grotere schaal bv. 1/10.000, ziet men tussen Doel en het oude fort Liefkenshoek, een tamelijk uitgebreide kreek, die zich vanaf de Scheldeoever westwaarts in de kleine Doelpolder uitstrekt om zich na ongeveer 1,5 km te vernauwen en haar weg in de richting St.-Antoniushoek verder te zetten. Zij is algemeen gekend onder de benaming 'Het Groot Gat'.

Deze benaming komt al voor in een octrooi tot indijking van de Doelpolder dd. 23 december 1567.

*'Philips bij der gratie Gods, koninck van Castilliën enz... Wij hebben ontfanghen die oodtmoedighe supplicatie van onsen lieven ende getrouwen Ridder Heere Janne van Bougoignie, enz. innehoudende hoe dat hun competeert sekere Schorre, Slick, ende Uyttevaers, liggende aen der riviere van de Schelde, noordt van den voors. polder, ende streckende soo noord-west op lancx voor den zeedyck van verscheide andere polders onder den lande van Beveren, tot voorby 't Grootte Gat ende andere van de vente ten aenganck toe der jurisdictie van casuele, over al genaemt Den Doel, t'samen groot in Hemels-brede Bat dan drye duysent Gemeten...'*¹⁴⁰

Oude kaarten maken wel gewag van deze geul maar de meesten vermelden geen naam. De overigen duiden deze kreek aan als 'Den Deurganck'.

Al vroeger geciteerde kaarten nl. van P. De Waele, Hoeykens D.F. en Lefler geven in 1574 volgende situatie weer:

vanaf de uitmonding in de Schelde even benoorden het fort Liefkenshoek, liep de kreek, zoals nu nog het geval is, westwaarts tot St.-Antoniushoek. Waar de kreek thans eindigt aan de Doelse polderdijk tussen de Nieuw-Arenberg- en Doelpolder, splitste zij zich destijds in twee aftakkingen. Een ervan strekte zich noordwestwaarts uit

doorheen het 'Casuweelse Moer' tot in het 'Veenschen Moer' (aansluiting met de Luyskreek). De andere boog zuidwaarts af en reikte tot in de polder van Aendorp. Deze aftakking breidde zich verder nog uit in talrijke zijarmen waaronder sommigen doordrongen tot in de toenmalige Kioldrecht polder.

De evolutie van het 'Groot Gat' kan best gevolgd worden aan de hand van het kaartenmateriaal dat ons nog in archieven of bibliotheken ter beschikking staat.

Na de indijking van de Doelpolder in 1614 vormde zich buitendijks een schorgebied en bleef de loop van den Deurganck beperkt tot het gebied van de Doelpolder zelf.

Nochtans zal men op kaarten, getekend na deze datum, nog dikwijls den Deurganck zien aansluiten met de Luyskreek. Dit is vooral te wijten aan het feit dat het opwaartse gedeelte van deze kreek zich uitstreckte tot bij de Doelse dijk in de naaste omgeving van het opwaartse uiteinde van het Grote Gat of Deurganck. Daarbij was het aanpalende gebied nog steeds drijvend en bleek de polder van Doel samen met de polders van St.-Anna en Ketenisse, een werkelijk eiland.

Ongeveer in de helft ervan bestond een arm die zich noordwaarts uitstreckte (cfr. kaart van P. Verbist dd. 1638).

Tot 1703 ziet men deze aftakking op oude kaarten. Na de aanleg op deze datum van de 'linie' of dijk genaamd 'de Verkorting' zal stilaan het opwaartse, in de Grote Doelpolder liggend gedeelte niet meer vermeld worden.

Op een kaart van een onbekende auteur dd. 1738¹⁴¹ en die van Van Goethem uit hetzelfde jaar¹⁴² blijkt duidelijk de afnemende grootte van de kreek.

Als onvolledig gecolmateerde kreek doorsnijdt het Groot Gat nu de Kleine Doelpolder. Een groot gedeelte ervan ligt thans nog open.

¹⁴⁰ M.J. Wolters, zie 14 - pag. 59 e.v.

¹⁴¹ Carte du Poldre de Paerde Schoor, zie 89

¹⁴² F. Van Goethem, zie 95

3.4 De Grote Ader

Volgens de kaarten van de Nederlanden van Christiaan Sgroten¹⁴³ dd. 1573 bestond toen een brede geul ten noorden van de huidige Doelpolder en ten oosten van het toenmalige dorp en kasteel van Saeftinge.

Deze geul vernauwde zich in zuidelijke richting en omcirkelde de polder van Doel. De polder werd zodoende een Schelde-eiland.

Deze kaarten, hoewel merkwaardige tijdsdocumenten, zijn nochtans slechts grove schetsen en topografisch weinig betrouwbaar. Daarentegen benaderen de reeds vroeger geciteerde kaarten van De Waele P., Hoeykens D.F. en Lefler en de kaart van Steenput R.J.¹⁴⁴, toch meer de werkelijkheid hoewel ze kopieën zijn van oudere kaarten.

Ze geven allen de toestand weer van de jaren 1574-1575, dus vóór de periode van de kunstmatige inundaties.

Een geul in de Schelde uitmondend noordwaarts van het destijds bestaande fort 'Haaften', later dikwijls vereenzelvigd met het fort 'De Noord' in de Noordpolder, vertakte zich in meerdere armen. Eén ervan liep westwaarts de Leys of Luyspolder in. Een ander drong door tot in het Casuweelse- en Veenschen Moer. Zij droeg de naam 'De Couveringe'.

De zuidelijke arm liep binnendijks van de toenmalige Doelpolder die in 1568 ingedijkt werd. Hij sloot aan bij al bestaande krekken zoals deze die in de Schelde uitmondde in de omgeving van de gemeente Doel en bij het 'Grote Gat' of 'Deurganck' te Sint-Antoniushoek (zie 3.3).

Het geulenstelsel was zodanig uitgebreid dat zelfs vertakkingen doorliepen tot in de polder van Kieldrecht en Aendorp. Van deze toestand geeft een kaart van

C.J. Symons en De Jonge dd. 1652 maar gekopieerd van een kaart dd. 1570, een duidelijk beeld weer¹⁴⁵.

Deze kaart schetst de verkaveling in de Doel- en Luyspolder na de indijking in 1568. Met de ligging van de zuidelijk georiënteerde kreek werd bij de verkaveling goed rekening gehouden. Het gedeelte in de Luyspolder begrepen tussen deze kreek en de noordelijke dijk van de Doelpolder werd in talrijke kleine percelen verdeeld.

Een gelijkaardige kaart van een onbekende auteur getekend omstreeks hetzelfde tijdstip duidt deze kreek aan als de 'Grote Ader'¹⁴⁶.

De uitmonding in de Schelde was op beide laatst vernoemde kaarten nochtans meer opwaarts gelegen.

Na de strategische overstromingen in 1583-1585 werd de Doelpolder in 1614 heringedijkt. De Luyspolder volgde in 1650. De Doelpolder werd kleiner opgevat omdat de vroegere zeedijk (Doelsedijk) van 1568 meer Scheldewaarts werd gelegd. Hierdoor kwam de Grote Ader, die intussen gedeeltelijk verzand was, nu buitendijks te liggen (slikken van Arenberg en Saeftinge).

Het Groot Gat of den Deurganck en de kleine aftakking-kreek, thans op stafkaarten als de 'Doorloop' aangeduid, bleven bestaan.

Deze opvallende situatiewijziging werd door een onbekende auteur¹⁴⁷ en door F. Van Goethem in 1738¹⁴⁸ op kaarten weergegeven.

3.5 De Luyskreek of Doelse Gat

Een kaart getekend ten tijde van de belegering van Antwerpen door Alexander Farnèse in 1584-1585¹⁴⁹

¹⁴³ Christiaan Sgroten, *Kaarten van de Nederlanden*.

¹⁴⁴ Steenput R.J., *Extract uit de kaart en descriptie figuratief van de zeedijken van Groot Mersmont mitsgaders van Speyerspolder en polder van Namen en andere...* (1823). *Algemeen Rijksarchief - Fonds Arenberg C. & P.* n°845

¹⁴⁵ C.J. Symons & De Jonghe, *Caerte ende Cavelinge vande nieuwe dyckagie vande Doelen*. 1652. *Algemeen Rijksarchief C. & P.* n° 2641

¹⁴⁶ Anoniem, *Verkavelingskaart van de Doel- en Luyspolder 16de eeuw*. *Rijksarchief Gent* n° 2269

¹⁴⁷ Anoniem, *Carte du Poldre de Paerde Schoor du Doel et autres voysins* dd. 1738. *Algemeen Rijksarchief C. & P.* man. n° 412

¹⁴⁸ F. Van Goethem, zie 95

¹⁴⁹ Anoniem, *Kaart van het overstroemd gebied ten tijde van de belegering van Antwerpen door Alexander Farnèse (1584-1585)*. *Koninklijk Bibliotheek C. & P.* XIII B IV 5534

duidt reeds de Luys of Sluyskreek aan. Het is een kreek met weinig vertakkingen, ten westen of afwaarts de Luyspolder of de Oude Doel in de Schelde uitmondend. Ze liep het overstroomde gebied in buitendijks en in de lengte van de vroegere Doelpolder.

Volgens de '*Nieuwe Caert vande Ghelegentheit vande Oost en Wester Schelde*' van Peter Verbist¹⁵⁰ is het uitzicht van deze kreek in 1638 weinig veranderd.

In 1653 zou volgens Joannes Janssonius¹⁵¹ de kreek zich nochtans gesplitst hebben en uitgemond zijn, enerzijds op de reeds geciteerde plaats en anderzijds in het Saeftingergat.

Hij ziet deze kreek zelfs aansluiting zoeken met '*Den Deurganck*', wat wegens de herindijking van de Doelpolder in 1614 te betwijfelen valt. Nochtans kon de Luyskreek zich gedurende al deze jaren sterk ontwikkelen.

Voor het verlaten van de Luyspolder in 1697 werd de Oud-Arenbergpolder ingedijkt in 1688. De situatie van de geulen wijzigt hierdoor merkkelijk.

Dit zelfde verschijnsel doet zich voor na de indijking van de Nieuw-Arenbergpolder in 1784.

Op een kaart van D.W.C. Hattinga dd. januari 1784 van de Nieuwe Dykagie van Kieldrecht Staten Bodem en de Arenberg Keizers Bodem¹⁵², en een gelijkaardige kaart eveneens van hetzelfde jaar¹⁵³ ziet men duidelijk het geulenstelsel. Er is geen sprake meer van de Sluis- of Luyskreek. De benaming is gewijzigd in Doelse Gat.

De ligging is in overeenstemming met de kaart van 1584-1585. Destijds had deze kreek weinig of geen ver-

takkingen, nu echter hebben zich verschillende uitlopers gevormd aan het opwaartse uiteinde van de kreek.

Geciteerd kunnen worden: Deirinck Scheir, Bakkers Hol, Rosyne Kille. Verder Zand Scheir en 't Wantye die uitliep in het Kieldrecht Gat dat op zijn beurt een aftakking was van het Saeftinger Gat.

Omdat het verzandingproces bij deze geulen nog volop aan de gang was toen de Arenbergpolder ingedijkt werd, bleven deze als onvolledig gecolmateerde krekken het landschap littekenen tot op onze dagen.

3.6 De Geul van Saeftinge en de Kreek van Kieldrecht

Over het tijdstip en de oorzaken van het verdrinken van het Land van Saeftinge bestaan verschillende theorieën.

Voor sommigen is het Land van Saeftinge al verloren gegaan bij de overstroming van 1530¹⁵⁴. Anderen stellen 1532 voorop¹⁵⁵. Soms wordt ook de Allerheiligenvloed van 1570 de schuld gegeven¹⁵⁶.

Hoewel deze verschillende overstromingen ontegensprekelijk een invloed gehad hebben op het uitzicht van het polderlandschap, zijn de strategische dijkdoorbraken de druppel geweest die de emmer water liet overlopen.

Indien dit gebied vóór deze periode al drijvend was, kan men zich de vraag stellen waarom de Hollanders het noodzakelijk vonden de dijken door te steken om de opmars van Farnèse te stuiten.

Het klinkt tevens ongerijmd dat Guicciardini in 1567 nog melding zou maken van het kasteel van Saeftinge indien dit land al als bewoonbare kern afgeschreven werd¹⁵⁷.

¹⁵⁰ Pieter Verbist, zie 64

¹⁵¹ Joannes Janssonius, zie 130

¹⁵² D.W.C. Hattinga, zie 101

¹⁵³ W.T. Hattinga of zonen, zie 100

¹⁵⁴ F.F.F.E. Van Rummelen, *Toelichting bij de Geologische kaart van Nederland 1/50.000e* - pp. 6 en 8

¹⁵⁵ G. Hasse, *Le 'Verdronken Land van Saeftinge'*. *Bull. de la Soc. Belge de Géologie, de Paleontologie et d'Hydrologie*, Tome XLI, pag. 211

¹⁵⁶ W.W. Reys, *Ons Eigen Erf*, pag. 80

¹⁵⁷ L. Guicciardini, *Descrizione di tutti Paesi Bassi* (1612)

Nochtans kan aangenomen worden dat vanaf 1530 progressief een toestand geschapen werd die tot het definitief verlaten van het Land van Saeftinge geleid heeft.

De geulen en krekken die thans al dan niet nog waarneembaar zijn hebben in zekere zin aan deze feiten hun ontstaan te danken, niettegenstaande vele onder hen gevormd werden naar het stramien van oudere insnijdingen.

Alle oude kaarten getekend na de strategische inundaties vermelden de Geul van Saeftinge met als zuidoostelijke vertakking, de kreek van Kieldrecht.

Deze laatste kreek werd al vermeld in het octrooi van 3 september 1431¹⁵⁸, handelend over de schorren zich uitstrekkend tussen Kieldrecht, Kallo en Verrebroek.

'... commençant au dit lieu de Kieldrecht à la dicque de la mer que l'on appelle en flameng de zeedich qui est au dehors l'escluse du mour et havene du dit Kieldrecht et d'ilec allant tout au long du profond du dit havene du costé et au bort de zuut jusques au fillet du dit Kieldrecht que l'on dit en flamenc de Adere de Kieldrecht...'

Kaarten van vóór 1585 laten echter niet toe uit te maken of bedoelde ader een zelfstandige en afzonderlijke kreek was, ofwel reeds een aftakking van een geul die zich in de loop der jaren tot de Geul van Saeftinge zou ontwikkeld hebben.

De Geul van Saeftinge, soms Saeftinger Gat of Spiekerboor genaamd had in de 17de eeuw vanaf de monding volgende vertakkingen:

- oostwaarts: - de Baskreek¹⁵⁹;
- de Kreek van Kieldrecht
- westwaarts: - de St.-Laurens kreek
- de Wandelaarkreek
- de Hans Janssenkreek¹⁶⁰.

In 1738 vermeldt F. Van Goethem¹⁶¹ en in 1784 Hattinga¹⁶² als opwaartse vertakkingen van de Geul van Saeftinge:

- de Santbergsche Kreek, die de verlenging vormde van de Geul van Saeftinge
- de Vuylmuyl die in het schorgebied liep en binnendijs van de polder van Groot- of Staten Kieldrecht viel bij de indijking hiervan.

Het Speelmansgat naast Baalhoek kwam tot stand na de doorbraak van de polder van Namen in 1715 (in 1717 verlaten).

Op een luchtfoto genomen van het huidige Verdrongen Land van Saeftinge, zijn duidelijk drie geulen waarneembaar: Scheldeafwaarts voornoemd Speelmansgat, opwaarts een kleine Geul die men zou kunnen identificeren als het Doelse Gat en in het midden de Geul of Gat van Saeftinge.

Al deze geulen zijn vanaf de monding zuidoostelijk gericht.

Wanneer men nu oude kaarten, in chronologische volgorde, op huidige kaarten projecteert, komt men tot de vaststelling dat in de loop der tijden, de monding van de Geul van Saeftinge zich naar zee toe verplaatste en de algemene richting van de geul veranderde van noordoost-zuidwest naar noordwest-zuidoost.

In het Land van Saeftinge lozen volgende polders hun overtollig water:

- de Melo- en Willem Hendrikpolders nabij Paal sinds 1787
- de Kruispolder nabij Baalhoek en dit sinds 1808¹⁶³.

158 M.J. Wolters, zie 14 - pag. 28

159 C. Allard (1648-1709), S. R. I. Antverpiae Marchionatus et Dominium Mechliniae cum orientalioribus Flandriae et Brabantiae hisce consequentibus Terminis. (Privaat bezit)

160 D.W.C. Hattinga, Atlas van Staats-Vlaanderen C4 en D4. Algemeen Rijksarchief's Gravenhage V 24-28

161 F. Van Goethem, zie 95

162 D.W.C. Hattinga, zie 100 en kaart figurative der nieuwe Dyckagie van Kieldrecht Staaten Bodem en den Arenberg Keyzers Bodem 1784. Rijksarchief Gent n° 1860

163 K.J.J. Brand, zie 66 - pp. 5 en 6

4 kaarten en plannen

figuur 1

Hoeykens D.F. (1829)

Kopie naar Verberckmoes P.J. (1827) Kopie naar Cap Pieter (1715), Kopie naar origineel van 1574, Kaart... *'om te zien hoe verre de Polders op een hoegen vloet zouden kunnen inonderen'* (Algemeen Rijksarchief - Fonds Arenberg C. & Pl 1051). pp. 20-21

figuur 2

Luycken

Het beleigh der Stadt Antwerpen in den jaeren MDLXXXIV en MDLXXXV (Stadsarchief Antwerpen nr 64B11). pp. 20-21

figuur 3

Aitzinger

Wie und was gestalt die diecken vor Antorff durch gestochen und mit vielen blochhusern so woll von dem Princen von Parma, als von der Stadt Antorff besatz seindt' anno 1585. (Stadsbibliotheek Antwerpen K 7339). pp. 28-29

figuur 4

Van Lyere Joan C.

Obsessio Antverpiae Alexandro Imperante - 1691. (Stadsarchief Antwerpen nr 64B/8b) pp. 28-29

figuur 5

Blaeuw Guiljelmus

Tabula Castelli ad Sandflitam qua simul inondati agri, alluviones, fossae, alvei, quae Bergas ad Zomam et Antverpiam interjacent, annotantur 1635. (Koninklijke Bibliotheek SIII 5315 - IIIBIII 8834) pp. 42-43

figuur 6

Verbist Peter

Nieuwe Caert vande ghelegentheyte vande Oost en Wester Schelde vertoonende oock de verdroncken overwaterde Lande nieu aangewassen Schorren en de Kreeke oft killen in en door de selve tussche Bergen en Antwerpen, soo het nu is 1638. (Koninklijke Bibliotheek C. & Pl. IV B III 8789). pp. 42-43

figuur 7

Baie Jan

Kopie naar kaarten van Vinalmont dd. 1652 en 1653. Caerte ende metinge vanden nieuwen Polder van Callo, begrijpende sekere gedeelten vande oude Polders van St.-Anna, St.-Nicolas, Aendorp, Verbrouck, Keetenisse ende alle andere aenbehoorende polders. 1654 (Rijksarchief Gent nr 440). pp. 44-45

figuur 8	Bale Jan Figurative kaarte van de limiten van Hulst en het Land van Waes (Polders van Kieldrecht). 1655. (Rijksarchief Gent nr 714). pp. 44-45
figuur 9	Speelman B. Caerte figurative van den Polder van Arenbergh na de bedijckinghe anno 1688. 23 september 1703. (Rijksarchief Gent n° 450). pp. 50-51
figuur 10	Van der Spriet Kaart van de '<i>Prochien van Kieldrecht, Verrebrouck en Callo</i>' naar een kaart van J.B. Manderschaidt dd. 1738 en gemeten door Van Landeghem op 28 januari 1713. (Rijksarchief Gent nr 443). pp. 50-51
figuur 11	Van Goethem F. Plan figurative vanden polder Den Doel en vande omliggende bevoeyde schorren en slycken... 23 juli 1738. (Algemeen Rijksarchief C. & P. man. 441). pp. 54-55
figuur 12	Anoniem Kaart van de polders van Doel, Kallo, Ketenisse, Beveren, Oud-Arenberg met voorstel indijking Nieuw-Arenberg. 15 januari 1767. (Algemeen Rijksarchief C. & Pl. man. 410). pp. 54-55
figuur 13	Hattinga, Kaarte van de Dykagien van Kieldrecht en Arenberg Anno 1784. (Algemeen Rijksarchief C. & Pl. man. 5796). pp. 58-59
figuur 14	Anoniem, Caarte figurative van de schorren geleegeen voor Kieldregt met het Project der bedijkinge...' november 1804. (Rijksarchief Gent nr 1892). pp. 58-59
figuur 15	Wiecking J. en Hoeykens D., Perceelsgewijze Plan van den Prosper Polder gelegen onder de gemeenten Clinge, Kieldrecht en Doel. 1851. (Algemeen Rijksarchief - Fonds Arenberg C. & P. 850). pp. 66-67
figuur 16	Anoniem, Afbeelding van de slag bij Kallo en Verrebroek, dd. 1638. De Spanjaarden heroveren de schansen van Kallo en Verrebroek op de Hollanders. (Coll. Mr. R. Van Gerven). pp. 66-67
figuur 17	Polders linker Scheldeoever. Overzicht van de inundatieperiodes, pp. 126-127
figuur 18	Overzichtskaart van de polders, pp. 126-127
figuur 19	Overzichtskaart van de polders met voorontwerp tracé Baalhoekkanaal. pp. 126-127

5 bibliografie

1. **Alen J.**
De overstromingen van februari 1953.
(Het Leger – De Natie – 15 december 1953 – nr 12).
2. **Becam R.**
Fermeture de la brèche '*Pyp Tabak*'.
3. **Blaeu Joan**
Derde stuck der aerdrijcksbeschrijving welck vervat de Nederlanden – 1664.
4. **Bonnet L.**
Iets over de Zeeschelde en haar overstromingen in het verleden.
(De Technische gids 4d jg. nr 9 – juni 1923).
5. **Brand K.J.J.**
De geografische ontwikkeling van Oost Zeeuwsch-Vlaanderen en de invloed hiervan op de waterstaatkundige toestand. (Concept 1968).
6. **De Clerck R.**
De stormvloed van 1 februari 1953. (Rede uitgesproken bij de opening van de gewone zitting van de Provincieraad op 1 oktober 1953).
7. **De Roock M. en De Coninck F.**
Grondsoorten en landschapsbeeld. (Synthese van de provincie Antwerpen – Provinciebestuur Antwerpen).
8. **Ermerins Jacobus**
Eerste stichting en lotgevallen van sommige plaatsen ten Oosten en Westen der Schelde gelegen. (Nieuwe verhandelingen van het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen – deel 5 – 1835).
9. **Gellens H., Van Brabandt L., Melotte J., Weyts A. en Pierrot**
La marée-tempête du 12 mars 1906 dans le bassin de l'Escaut-Maritime.
(Annales des Travaux Publics de Belgique – 2e série – XIII – fasc. 1 – févr. 1908).
10. **Génard P.**
Anvers à travers les âges.
11. **Goetschalkx P.J.**
Oorkondenboek der Witherenabdij van St.-Michiels te Antwerpen – 1909.
12. **Gottschalk K.E.**
Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen (2 delen).
(Assen – Van Gorcum – 1955 – 1958).
13. **Guicciardini L.**
Descriptione di tutti Paesi Bassi. 1567. Beschrijvinghe van alle de Nederlanden – 1612.
14. **Guilcher A.**
Les inondations marines du 31 janvier et du 1er février 1953 sur les bords de la Mer du Nord. (Rev. pour l'étude des Calamités – Genève t. 13 n° 30-31 – 1952-53).

15. **Gutberlieth R.G. volgens Gabbema Simon Abbes**
Nederlandse watervloeden of nauwkeurige beschrijvingen van alle watervloeden voorgevallen in Holland, Zeeland, Vlaanderen, Brabant, Utrecht, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningerland en de naburige landen. (Gouda 1703).
16. **Hasse G.**
Le '*Verdronken Land van Saaftinge*'. (Bull. de la Soc. Belge de Géologie, de Paléontologie et d'Hydrologie - Tome XLl).
17. **Jansen Ph.**
Dijkherstel (De overstromingsramp 1953). (De Ingenieur n° 35 - 28 augustus 1953).
18. **Kruger J.B.**
Potamo-chorografie of nauwkeurige navorschingen over de Schelde en eenige merkwaardigheden die omtrent en door deze rivier veroorzaakt, hebben plaatsgehad; met een beknopt historisch verhaal van Zeeland, van het verdronken Z. Beveland, mitsgaders van alle plaatsen der Zeeuwsche eilanden, benevens eene mededeling van de abdijen, kloosters, kerken enz. die daar in vorigen tijd bestaan hebben. (Bergen op Zoom - 1854 - 1ste deel).
19. **Kummer U.N.**
Polders du Bas-Escaut en Belgique.
(Annales des Travaux Publics de Belgique - T. II 1844).
20. **Kummer U.N.**
Essai sur les travaux de fascinaes et la construction des digues (1849).
21. **Dr. Lamberty M. en Dr. Lissens R.F.**
Vlaanderen door de eeuwen heen.
22. **Laruelle J.**
Enkele beschouwingen over de stormvloed van 1 februari 1953.
(Natuurwetenschappelijk Tijdschrift 37 - 1955).
23. **Leper J.**
Kunstmatige inundaties in Maritiem Vlaanderen - 1316 - 1945. (Tongeren 1957).
24. **Maris G.**
De overstromingsramp 1953. (De Ingenieur nr 31 - 31 juli 1953).
25. **Merian M.C.**
Topographia Germaniae Burgund-Niederlande, M.Z, Topographia circuli Burgundici oder Beschreibung und eigentliche Abbildung der Vornehmsten Oerther in dem Hochlöblichen Burgund und Niederlandischen Craysse (1659).
26. **Pauwels Achiel**
De oorsprong van de Belgische polderwetgeving.
27. **Pauwels Achiel**
Polders en Wateringen (1935).
28. **Pijpers R.**
Geschiedkundige schetsen uit Beveren-Waas.
29. **Pirenne H.**
Geschiedenis van België.
30. **Poncelet L. en Sneyers R.**
A propos du '*Raz de Marée*' du 1er février 1953.
(Ciel et Terre - LIXe année n°s 3-4 - 1953 - mars-avril).

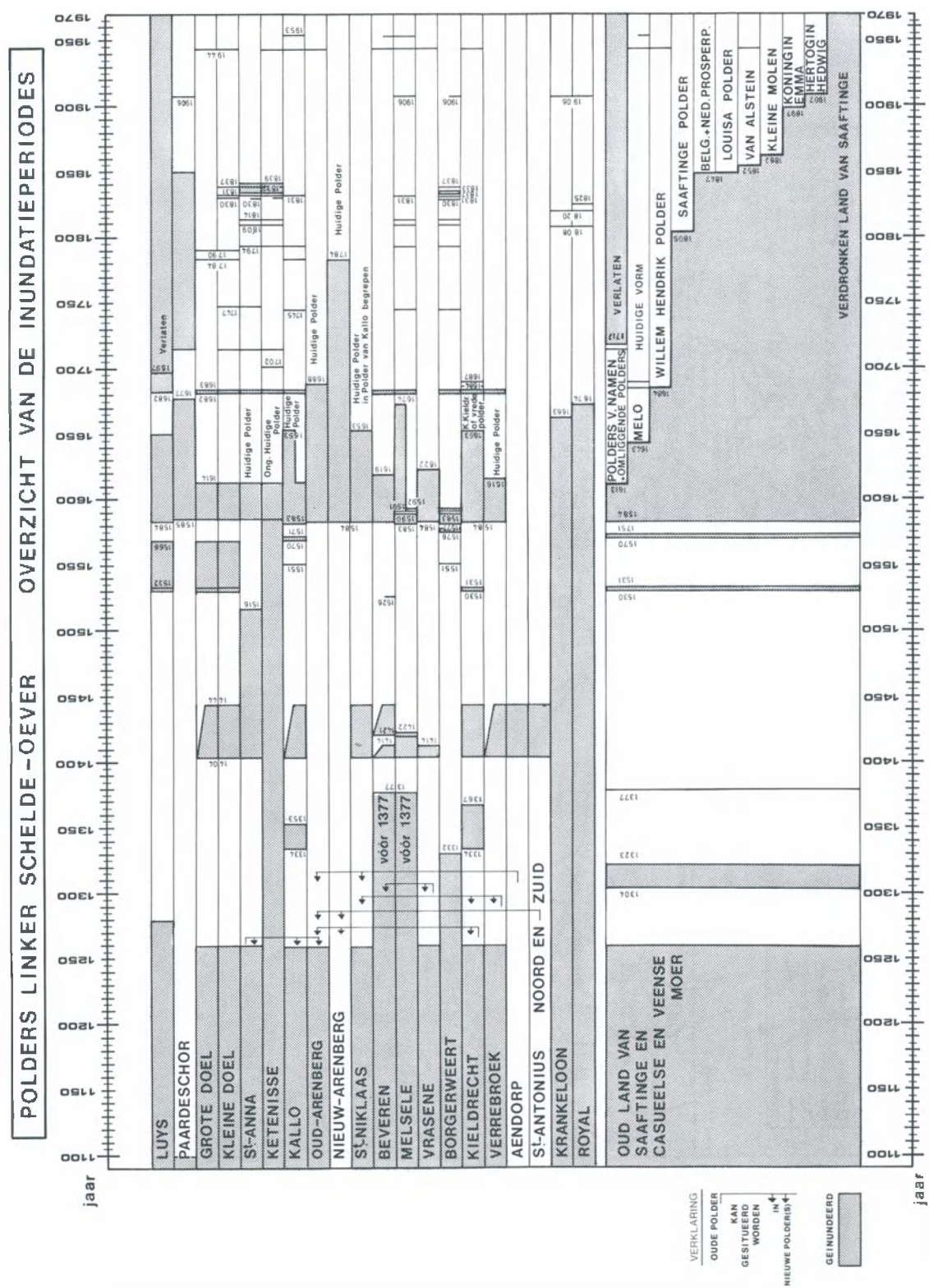
31. **Prims Floris**
Antwerpen door de eeuwen heen. (1951).
32. **Reys W.W.**
Ons Eigen Erf.
33. **Rijkswaterstaat & Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut**
Verslag over de stormvloed van 1953. ('s Gravenhage 1961).
34. **Dr. Scheerder J.**
Geschiedenis der Nederlanden. Deel IV: Het Zuiden na 1648. (1950).
35. **Schramme J.**
Des Polders. (Bruxelles 1904).
36. **Snacken F.**
De stormvloed van 1 februari 1953 in het Land van Waas. De Melselepolder vóór en na de overstroming. (Natuurwetenschappelijk Tijdschrift 37 - 1955).
37. **Snacken F.**
Verklarende tekst bij het kaartblad Beveren-Waas 27 (Bodemkaart van België).
38. **Snacken F.**
De ontwikkeling van het Scheldepolderlandschap. (Verslagboek van het 4de Internationaal Havenkongres Antwerpen 22-27 juni 1964).
39. **Sterling A.**
Oude geulen in de polders ten noorden van Antwerpen. (Verslagboek van het 4de Internationaal Havenkongres Antwerpen 22-27 juni 1964)
40. **Torfs L.**
Historische schets der watervloeden in België en Holland. (Antwerpen 1850).
41. **Torfs L.**
Nieuwe geschiedenis van Antwerpen. (1862).
42. **Van Bruyssel E.**
Histoire politique de l'Escaut. (1861).
43. **Van den Bogaerde J.L.**
Het distrikt St.-Niklaas, voorheen Land van Waes, Provincie Oost-Vlaanderen, beschouwd met betrekking tot deszelfs natuur- staat- en geschiedkunde; gevolgd door eene bijzondere beschrijving van elke stad, dorp of gemeente in hetzelfde gelegen. (St.-Niklaas 1825 - 1ste deel).
44. **Van der Essen**
Alexander Farnèse, Prince de Parme, Gouverneur des Pays-Bas 1545-1592.
45. **Vanderlinden E.**
Chronique des événements météorologiques en Belgique jusqu'en 1834. (Bruxelles 1924).
46. **Van Gerven R.**
Bijdragen tot de geschiedenis van Konings-Kieldrecht-polder 1367-1617-1967.
47. **Van Gerven R.**
Militaria in en om de Melselepolder. Driemaandelijks Heemkundig Tijdschrift 'Het Land van Beveren', jg. IX 1966 nr 3.
48. **Van Gerven R.**
De polders van het Land van Beveren. Driemaandelijks Heemkundig Tijdschrift 'Het Land van Beveren'

- VI St.-Annapolder – jg. VIII 1965 nr 3
 VII Melselepolder – jg. IX 1966 nr 2
 VIII Konings Kieldrecht polder – jg. X 1967 nr 1.
49. **Van Gerven R.**
 Forten en Schansen doorheen de geschiedenis van het Land van Beveren.
 Driemaandelijks Heemkundig Tijdschrift '*Het Land van Beveren*' – jg. XII – 1969 – nr 3.
50. **Van Gerven R.**
 Polders voor eeuwen geboren – nu stervend. Driemaandelijks Heemkundig Tijdschrift '*Het Land van Beveren*', – jg. XIII 1970 nr 4 jg. XIX 1971 nr 3.
51. **Van Rummelen F.F.F.E.**
 Toelichting bij de Geologische kaart van Nederland 1/50. 000.
52. **Van Uden J.D.H.**
 Grote overstrooming van 26 januari 1682.
 (Annales de la Soc. d'émulation de Bruges – 1932 – vol. 72).
53. **Prof. Dr. Verberne L.G.**
 Geschiedenis der Nederlanden – Deel III : Het Koninkrijk der Nederlanden. (1950).
54. **Vierlingh Andries**
 Tractaat van dyckagie (Dr. J. De Hullu en ir. A.G. Verhoeven – 1920).
55. **Prof. ir. Willems**
 Inleiding bij het artikel 'De stormvloed van 1/2/1953 verschenen in het Technisch Wetenschappelijk Tijdschrift – jg. 22 nr 12 dec. 1953.
56. **Wolters J.**
 Recueil de Lois, Arrêtés, Règlements etc. concernant l'Administration des eaux et polders de la Flandre Orientale. (Gand 1869).

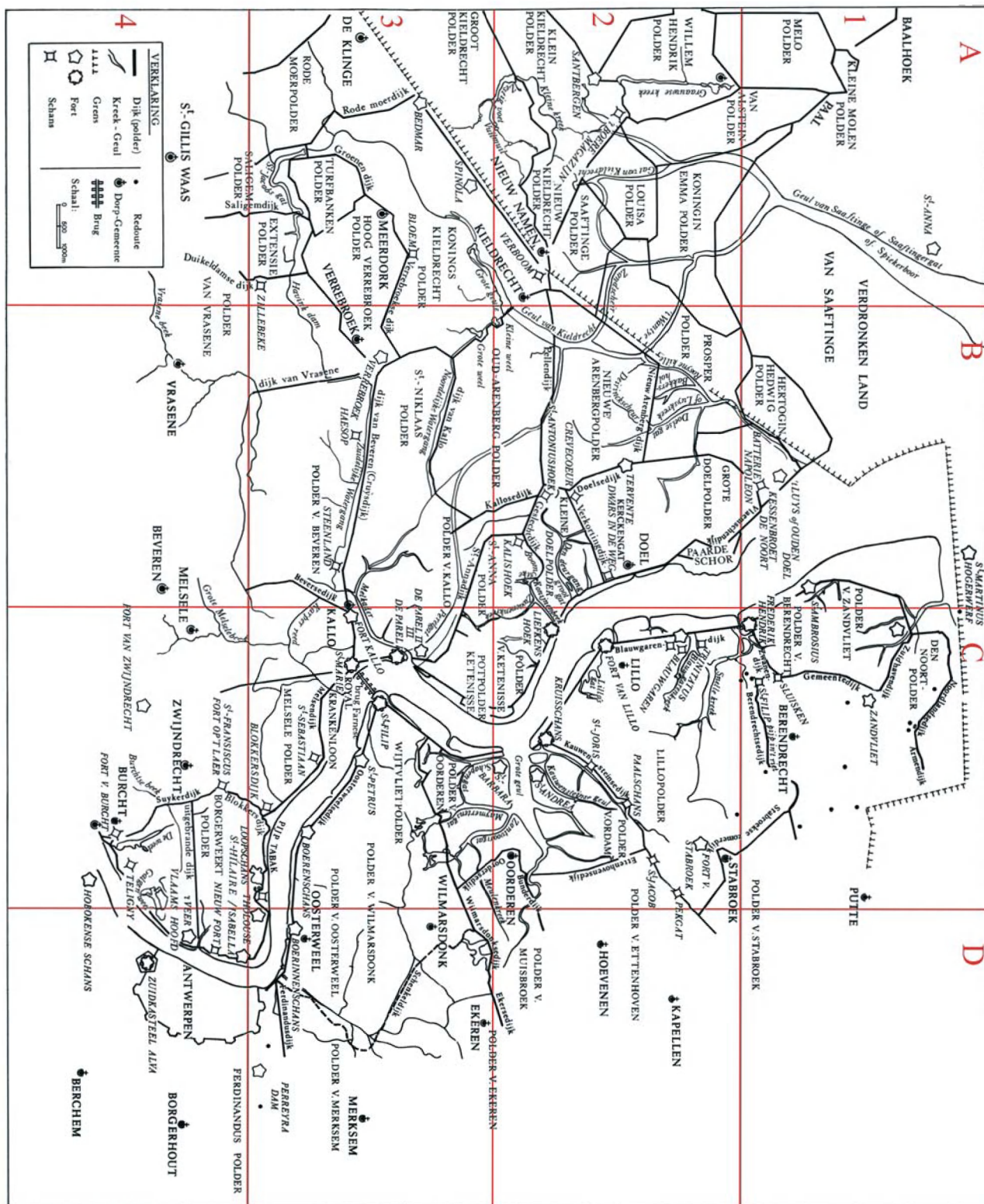
6 bronnen

Kaarten en documenten van volgende archieven en bibliotheken:

1. Algemeen Rijksarchief - Brussel
2. Algemeen Rijksarchief - 's Gravenhage (Nederland)
3. Rijksarchief - Antwerpen
4. Rijksarchief - Gent
5. Rijksarchief - Middelburg (Nederland)
6. Stadsarchief - Antwerpen
7. Koninklijke Bibliotheek Albert 1 - Brussel
8. Stadsbibliotheek - Antwerpen
9. Bibliotheek van het Ministerie van Openbare Werken - Brussel
10. Bibliotheek en Archief van het Waterbouwkundig Laboratorium - Borgerhout

figuur 18

overzichtskaart van de polders
register van aardrijkskundige namen

A	Antwerpen	D 4
	Armendijk	C 1
B	Baalhoek	A 1
	Bakkershol	B 2
	Batterie Napoleon	B 1
	Bedmar	A 3
	Berchem	D 4
	Berendrecht	C 1
	Berendrecht (Polder van)	C 1
	Berendrechtsdijk	C 1
	Beveren	B 4
	Beverendijk	B 3
	Beveren (Polder van)	B 3
	Blauwgaren	C 2
	Blauwgarendijk	C 2
	Blauwgarenkreek	C 2
	Bloem	A 3
	Blokkerdijk	C 4
	Blokkersdijkschans	C 4
	Boerenschans	C 3
	Boerinnenschan	D 3
	Boom creke	B 2
	Borgerhout	D 4
	Borgerweertpolder	C 4 - D 4
	Brug van Farnèse	C 3
	Bunderdijk	C 2
	Burcht	C 4
	Burchtschans	C 4
	Burchtsebeek	C 4
C	Callo (zie Kallo)	B 3
	Crevecoeur	B 2
	Cruysdijk	B 3
D	Dam	D 3
	Deirinck Scheir	B 2
	De Klinge	A 3
	Den Deurganck	B 2
	Den Noordpolder	C 1
	De Noord	B 1
	De Parel I	C 3
	De Parel II	C 3

	De Parel III	C 3
	De Weel	C 4
	Doel	B 2
	Doelsedijk	B 2
	Doelse Gat	B 2
	Duikeldamsedijk	A 3 - A 4
	Dwars-in-de-Weg	B 2
E	Ekeren	D 3
	Ekeren (Polder van)	D 3
	Ekersedijk	D 2 - D 3
	Ettenhoven (Polder van)	D 2
	Ettenhovensedijk	C 2
	Extensiepolder	A 3
F	Ferdinandusdijk	D 3
	Ferdinanduspolder	D 4
	Frederik Hendrik	C 1
G	Galgenweel	C 4
	Gat van Kieldrecht	A 2
	Gemeentedijk	C 1
	Geslechtsdijk	B 2
	Geul van Kieldrecht	B 2
	Geul van Saaftinge	A 1
	Graauwsekreek	A 2
	Groenendijk	A 3
	Groot Gat	B 2
	Groot-Kieldrecht polder	A 3
	Grote Doelpolder	B 2
	Grote Geul	C 2
	Grote Geule	A 3
	Grote Melselebeek	B 4 - C 4
	Grote Weel	B 3
H	Haesop	B 3
	Havink dam	A 3 - B 3
	Hertogin Hedwigpolder	B 1
	Hobokense schans	C 4
	Hoevenen	D 2
	Hogerwerf	B 1
	Hoog-Verrebroek (Polder van)	A 3
I	Isabella	D 4
K	Kalishoek	B 2

	Kallo	B 3		N	Nieuwe Arenbergpolder	B 2
	Kallodijk	B 3			Nieuwe Arenbergdijk	B 2
	Kallosedijk	B 2 - B 3			Nieuw fort	D 4
	Kallofort	C 3			Nieuw -Kioldrecht polder	A 2
	Kallopolder	B 3			Nieuw -Namen	A 2
	Kapellen	D 2			Noordelijke Watergang	B 3
	Karper Reed	C 3			Noordlandsedijk	C 1
	Kauwensteinsedijk	C 2		O	Oorderen	C 2
	Kauwensteinsegeul	C 2			Oorderen (Polder van)	C 3
	Kercken Gat	B 2			Oordersedijk	C 3
	Kessenbroet	B 1			Oosterweel	D 3
	Ketenisse (Polder van)	C 2 - C 3			Oosterweel (Polder van)	D 3
	Kieldrecht	A 2			Oosterweelsedijk	C 3
	Kleine Doelpolder	B 2			Op 't Laer	C 4
	Kleine Kreek	A 2			Ordam (Polder van)	C 2
	Kleine Molenpolder	A 1			Oud-Arenbergpolder	B 2 - B 3
	Kleine Weel	B 2 - B 3			Ouden Doel	B 1
	Klein-Kioldrecht polder	A 2		P	Paal	A 1
	Konijnenbeek	B 2 - C 2			Paalschans	C 2
	Koningin Emmapolder	A 2			Paardeschor	B 2
	Konings Kioldrecht polder	A 3 - B 3			Parelgat	C 3
	Krankenlooppolder	C 3			Pekgat	C 2
	Kreek van Kioldrecht				Pellendijk	B 2
	(zie Geul van Kioldrecht)	B 2			Perreyra	D 3
	Kruisschans	C 2			Pijp in 't riet	C 1
L	Liefkenshoek	C 2			Pijp Tabak	C 3
	Lillo	C 2			Potpolder Ketenisse	C 2 - C 3
	Lillofort	C 2			Prosperpolder	B 2
	Lillopolder	C 2			Putte	C 1
	Lillo's gat	C 2		R	Rode Moerdijk	A 3
	Loopschans	C 3			Rode Moerpolder	A 3
	Louisapolder	A 2			Rosyne Kille	B 2
	Luyskreek	B 2			Royal (Polder)	C 3
M	Maymertensgat	C 3		S	Saaftinge (Polder van)	A 2
	Meerdonk	A 3			Saaftinger Gat	A 1
	Melkader	B 3 - C 3			Saligemdijk	A 3 - A 4
	Melopolder	A 1 - A 2			Saligempolder	A 4
	Melsele	C 4			Santbergen	A 2
	Melselepolder	C 3			Schapengat	C 3
	Melsendijk	C 3			Schenkeldijk	D 3
	Merksem	D 3			St.-Ambrosius	B 1
	Merksem (Polder van)	D 3			St.-Andrea	C 2
	Meulenkreek	C 3				
	Muisbroek (Polder van)	D 2				

	St.-Anna	A 1		Verkortingdijk	B 2
	St.-Annadijk	B 3		Verrebroek	B 3
	St.-Anna (Polder van)	B 2 - B 3		Verrebroek (fort)	B 3
	St.-Antoniushoek	B 2		Verrebroeksedijk	A 3 - B 3
	St.-Barbara	C 2		Vlaams Hoofd	D 4
	St.-Filip (schans)	C 1		Vlaemschendijk	B 1 - B 2
	St.-Filip (fort)	C 3		Vrasene	B 4
	St.-Franciscus	C 4		Vrasenebeek	A 4 - B 4
	St.-Gillis Waas	A 4		Vrasenedijk	B 3
	St.-Hilaire	D 4		Vrasene (Polder van)	A 4 - B 4
	St.-Jacob	C 2		Vuylmuyt	A 2 - A 3
	St.-Jacobs Gat	A 3			
	St.-Joris	C 2	W	Wijtvlietpolder	C 3
	St.-Marie	C 3		Willem Hendrikpolder	A 2
	St.-Martinus	B 1		Wilmarsdonk	D 3
	St.-Niklaaspolder	B 3		Wilmarsdonk (Polder van)	C 3 - D 3
	St.-Petrus	C 3		Wilmarsdonksedijk	C 3 - D 3
	St.-Philip (zie St.-Filip)	C 3			
	St.-Sebastiaan	C 3	Z	Zandbergen (zie Santbergen)	A 2
	Sluisken	C 1		Zandscheir	A 2
	Snelle Kreek	C 2		Zandvliet	C 1
	Spiekerboor	A 1		Zandvliet (Polder van)	B 1 - C 1
	Spinola	A 3		Zandvoortgat	C 2 - C 3
	Stabroek	C 2		Zestigvoet	A 2
	Stabroek (fort)	C 2		Zillebeke	A 3
	Stabroek (Polder van)	C 1 - D 1		Zuidelijke watergang	B 3
	Stabroekse zomerdijk	C 1		Zuidhavendijk	C 1
	Steenland	B 3		Zuidkasteel	D 4
	Suykerdijk	C 4		Zwaenenkreek	B 2 - C 2
T	't Boere Magazijn	A 2		Zwanendijk	C 1
	Teligny	C 4		Zwijndrecht	C 4
	Tervente	B 2		Zwijndrecht (fort)	C 4
	Tholouse	D 3			
	't Luys	B 1			
	't Luysfort	B 1			
	Trinitatus	C 2			
	Turfbanken (Polder)	A 3			
	't Veer	D 4			
	't Wantye	B 2			
U	Uitgebrandedijk	C 4			
V	Van Alsteinpolder	A 1 - A 2			
	Verboom	A 2			
	Verdronken Land van Saaftinge	B 1			

colofon

Vlaamse Overheid
Departement Mobiliteit en Openbare Werken
Waterbouwkundig Laboratorium

vormgeving Meer wit

drukwerk Digitale Drukkerij Vlaamse Overheid

april 2008

D/2007/3241/204

Omslag:
*Afbeelding van de slag bij Kallo dd. 1638. De Spanjaarden
heroveren de schansen van Kallo en Verrebroek op de
Hollanders. (Coll. Mr. R. Van Gerven).*

